

Araştırma Makalesi/ Research Article

Osmanlı İstanbul’unda Ermeni Bir Tüccarın Yükseliş ve Düşüşü: Uncuyan Apik Efendi (1870-1905)

İsmail Asoğlu*

(ORCID ID: 0000-0002-5418-0161)

Makale Gönderim Tarihi
06.03.2025

Makale Kabul Tarihi
02.07.2025

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Asoğlu, İ., “Osmanlı İstanbul’unda Ermeni Bir Tüccarın Yükseliş ve Düşüşü: Uncuyan Apik Efendi (1870-1905)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/2 (Eylül 2025): 1413-1462.

APA: Asoğlu, İ. (2025). Osmanlı İstanbul’unda Ermeni Bir Tüccarın Yükseliş ve Düşüşü: Uncuyan Apik Efendi (1870-1905). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 1413-1462.

Öz

Bu makale, II. Abdülhamit devri İstanbul’unun varlıklı Ermeni tüccarlarından Uncuyan Apik Efendi’nin ticarî kariyerine odaklanmaktadır. Amaç, seçkin bir Ermeni tüccarın devletle olan ilişkilerini merkeze alarak, bilgilerin sınırlı olduğu biyografisine katkı sunmaktır. Maden işletmeciliğinden kereste-kömür ticaretine, orduya zahire tedarikinden vapur işletmeciliğine kadar Osmanlı Devleti kurumlarıyla yaptığı ticaret, hatırı sayılır bir servet edinmesini sağlamıştır. Daha da önemlisi Sultan’ın mutfağıyla kurmuş olduğu kişisel ağlar sayesinde, Saray ve ordunun un ihtiyacını büyük ölçüde karşılamıştır. İstanbul Ermeni cemaati ile Saray arasındaki irtibatı sağlayan birkaç muteberden biri olsa da İstanbul Kumkapı Hadisesi (1890), ticarî hayatında önemli bir dönemeçtir. Sultanın emriyle Ermeni müteahhitlerin ihalelerden

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, iasoglu@harran.edu.tr.

Assist. Prof. Dr., Harran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

uzaklaştırılmaları, Apik Efendi'nin de Osmanlı yönetimi ile arasını açmıştır. Osmanlı Bankası Baskını (1896) sonrası tutuklansa da hastalığı dolayısıyla serbest bırakılmış, 1905'te Hınçak örgütünün düzenlediği bir suikastla hayatını kaybetmiştir. Apik Efendi'nin ölümü sonrası ailenin devletle olan ilişkileri daha ziyade hazine ile olan hesapların kapatılması ve Uncuyanlar'a ait gayrimenkul değerlerinin tespit ve düzenlemeleriyle ilgili olmuştur. Çalışmanın ana kaynakları daha ziyade Osmanlı Arşiv kaynaklarına dayanırken, hatıratlardan ve dönemin yerli-yabancı gazetelerindeki haberlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Tüccar, Uncuyan Apik, Suikast.

The Rise and Fall of an Armenian Merchant in Ottoman Istanbul:Uncuyan Apik Effendy (1870-1905)

Abstract

This article focuses on the mercantile career of Uncuyan Apik Effendy, one of the wealthy Armenian merchants of Istanbul during the reign of Abdulhamid II. The aim is to enhance the biography of a distinguished Armenian contractor, for whom information is limited, by focusing on his relationship with the Ottoman state. His trade with Ottoman institutions, from mining operations to timber-coal trade, from supplying the army with grain to ferry operations, enabled him to amass a considerable fortune. More importantly, thanks to the personal networks he established through the Sultan's kitchen, he met the flour needs of the Palace and the army to a large extent. Although he was one of the few highly reputable people who provided a connection between the Istanbul Armenian community and the Palace, the Istanbul Kumkapı Incident (1890) was a significant breakthrough in his mercantile life. The Sultan's order removing Armenian contractors from tenders also caused Apik Effendy to fall out with the Ottoman administration. Even though he was arrested after the Ottoman Bank Raid (1896), he was subsequently released due to his deteriorating health. He was killed in an assassination orchestrated by the Hunchakian organization in 1905. After Apik Effendy's death, the Uncuyan family's relations with the state were mostly related to closing the accounts with the treasury and appraising and regulating the family's real estate. The primary sources of this study are predominantly based on Ottoman archival materials, while memoirs and reports from both local and foreign newspapers of the period have also been utilized.

Keywords: Armenian, Merchant, Uncuyan Apik, Assassination.

Giriş

Uncuyan Apik Efendi,¹ vergi tahsildarlığı² da yapan Beratlı Avrupa tüccarlarından Uncuyan Karabet Efendi'nin³ oğluydu. Apik Efendi'nin Mateos adında bir erkek, Takuhi ve Harop isminde de iki kız kardeşi vardı. Hariciye hukuk müşaviri Gabriel Noradonkyan Efendi O'nun 1834 İstanbul/Pera doğumlu olduğunu belirtirken,⁴ Pamukciyan ise tevellüdünü 1831 şeklinde kaydeder.⁵ 1896'da yaklaşık yetmiş yaşlarında⁶ olduğu bilindiğine göre 1831 doğumlu oluşu daha makul görünmektedir. Nişan Efendi tarafından "okuma-yazması olmayan cüheladan biri"⁷ olarak tanımlanan Apik Efendi'nin eğitim almadan, doğrudan ticaret hayatına dahil olduğu anlaşılr.

Ailenin Osmanlı Devleti ile parasal ilişkilerini belgeleyen ilk kayıtlar 1840'lı yıllara kadar gitse de Apik Efendi'nin *dededen kalma sadakatiyle iftihar edışı*⁸ Uncuyanlar'ın devletle olan ilişkilerini daha eskilere dayandırmaktaydı. Ailenin XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomi tarihindeki yerine işaret eden ilk veriler 1844'te başlayıp, neredeyse on yıl kadar devam eden bir alacak meselesine konu olmuştu. Bu dava, Uncuyan ailesinin İstanbul sınırlarını aşan aktif ticaret ağlarını da gösteriyordu. 1840'ların başındaki bu alacak-verecek meselesi, Bartın kömür madeni eski müdürlerinden İbrahim İbiş Ağa ile Amasra kazası müdürü Hayduroğlu Hasan Efendi'nin Karabet Efendi'ye olan gecikmiş borçlarıyla ilgiliydi. Tarafların İstanbul'daki Ticarethane'de dinlenmesi, iki borçlunun ya da onları temsil edecek vekillerin İstanbul'a getirtilmesi

¹ Osmanlı Arşivlerinde Uncu Apik, Uncuzâde Apik, Uncuyan Apik, Apik Uncuyan olarak birden fazla ad formuyla karşılaşılrken, yabancı gazetelerde daha ziyade Apik Oundjian, Oundjian Apik, Unjian Apik isimlendirmeleriyle karşılaşılr. Bu çalışmada ise "Uncuyan Apik" yazımı tercih edilmiştir.

² BOA. A.MKT.MVL. 65/55, Lef 1, M. 2 Eylül 1853/H.28 Zilkade 1269; BOA. A.MKT.MVL. 65/93, Lef 1, M. 21 Eylül 1853/H. 17 Zilhicce 1269.

³ BOA. HR.MKT. 62/16, Lef 1, M. 8 Ağustos 1853/H. 3 Zilkade 1269.

⁴ Ercan Karakoç, "Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi", *Ermeni Araştırmaları*, 52, (2015), s. 133.

⁵ Kevork Pamukciyan, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul, 2003, s. 370.

⁶ BOA. İ.AZN. 23/1, Lef 3, M. 26 Kasım 1896/H. 20 Cemaziyelahir 1314.

⁷ BOA. Y.PRK.DH. 9/27, Lef 1, (tarih yok).

⁸ BOA. BEO. 746/55889, Lef 5, M. 23 Ocak 1896/H. 7 Şaban 1313.

kararlaştırılmış olsa⁹ da geçen dört yıla rağmen borçların cüzi bir bölümü toplanabildi.¹⁰ 1852’de borçlulara ait mülklerin satılmasını öneren Uncuyanlar, terekelerden tahsil yoluna gidilmesi için yeniden başvuruda bulundu. Mateos Efendi ise baba Uncuyan’ın vekili sıfatıyla Viranşehir’de (Safranbolu) alacakları toplamaya çalıştı.¹¹ Borçların, mevcut nakitlerle birlikte emlak ve eşyaların satımıyla tahsil edilmesi emri verilince İbiş Ağa’ya ait Bartın’daki dükkânlar, çiftlik ve yalı konağı müzayedeye konularak bir kısmı satılabildi.¹² Sultan Abdülaziz’in Uncuyanlar’a ait alacaklar için gayrimenkullere dair yeniden müzayede emri,¹³ esas itibariyle ailenin ve kurdukları ticaret ağlarının Osmanlı yönetimi için değerini gösteriyordu. 1863 tarihi itibariyle Uncuyan Karabet’in Osmanlı ticaretindeki varlığına ilişkin izler son buluyordu¹⁴ ki muhtemelen aktif ticareti oğullarına devretmiş veyahut hayatını kaybetmişti.

Karabet Efendi sonrası Uncuyanlar yıldan yıla devlet işlerinde daha görünür oldu. 1870’lerden 1890’ların ortalarına kadar aile için tabiri yerindeyse ticarî kariyerlerindeki altın çağıdı. Karabet Efendi’nin tahsildarlığını yapan oğlu Mateos’tan ziyade Uncuyan Apik ismi, II. Abdülhamit devrinin ticarete olduğu kadar siyaset sahnesinde de oldukça bilinir simalarından oldu. Mabeyn başkâtiplerinden Tahsin Paşa’nın II. Abdülhamit zamanının Ermeni iş adamları için vurguladığı gibi *gerek ticaret âleminde ve gerek hükümetle müteahhitlik işlerinde çok esaslı ve kuvvetli bir mevkiyi işgal etmişti*.¹⁵ Moda Caddesi’nde, Gündoğdu Sokağın başındaki evde oturur, un ticareti yapar ve Dolmabahçe Sarayı’nın un ihtiyacını karşılardı.¹⁶ Bunu, geliştirmiş olduğu siyasî imkân ve ağlarına borçluydu. Sadrazam Mehmet Said Paşa, Apik Efendi’nin saray kilercisinin odasına gidip gelerek Padişah’ın iltifatını kazandığını belirtir. Hatta Apik Efendi’nin, mahkûmiyet

⁹ BOA. HR.MKT. 6/26, Lef 1-3, M. 2 Nisan 1844/H. 13 Rebiülevvel 1260; BOA. HR.MKT. 3/31, M. 12 Nisan 1844/H. 23 Rebiülevvel 1260.

¹⁰ BOA. A.MKT. 124/74, Lef 3, M. 3 Mayıs 1848/H. 29 Cemaziyelevvel 1264.

¹¹ BOA. A.MKT.UM. 99/26, Lef 1-3, M. 11 Mayıs 1852/H. 21 Receb 1268; BOA. A.MKT.DV. 63/96, M. 16 Ağustos 1852/H. 29 Şevval 1268.

¹² BOA. İ.MVL. 261/9833, Lef 3, M. 10 Aralık 1852/H. 27 Safer 1269.

¹³ BOA. A.MKT.MVL. 61/14, Lef 1, M. 26 Şubat 1853/H. 17 Cemaziyelevvel 1269.

¹⁴ BOA. A.MKT.NZD. 471/91, Lef 1, M. 13 Şubat 1863/M. 23 Şaban 1279.

¹⁵ Tahsin Paşa, *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 2023, s. 179.

¹⁶ Müfid Erkal, *Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy*, İstanbul, 1996, s. 151.

cezasının affından vefatına kadar eskisi gibi kilerciye gidip geldiğini ve eski ilişkilerini muhafaza ettiğini nakleder.¹⁷

Bu sayededir ki önceleri küçük çapta yaptığı ticareti zamanla büyütüp, toptan un ve yiyecek tüccarlığına adım atmıştı. Bir süre Kastamonu'ya yerleşmiş, burada şehrin önde gelen tüccarlarından olmuştu. Edirne II. Kolordusunun ve sonunda da İstanbul'daki Harbiye Nezaretine bağlı tüm orduların olmak üzere birçok devlet kurumunun yiyecek ihtiyacını karşılayan,¹⁸ saygın bir tüccar haline geldi. Aldığı ihaleler sayesinde oldukça yüklü bir servet edinen Uncuyan'ın yabancı basına göre ortalama mal varlığı 10.000.000 dolar kadardı.¹⁹ Yaptığı işlerin büyüklüğü ya da edinmiş olduğu serveti, 1880'de Nafia Han'daki²⁰ ofisinden çalınan değerli eşyalardan nispeten anlaşılmaktaydı. Bu olay, o zamanki batı kamuoyunda; "İstanbul'da büyük soygun" başlığı ile neşredildi. Aralık ayının ortalarında Balık Pazarı yakınlarında, Nafia Han'daki ofisinden külçe altınlar, sikkeler ve mücevherleri çalınmıştı. Ofise otuz beş metre uzaklıktan bir tünel kazılmış, hanın içine girebilmek için demir sacdan yapılmış iki bölme aşılmış ve Uncuyan'ın çalışma ofisine girilmişti. Eşyaların değeri 15.000 sterlin kadardı. Olay sonrası Nafia Han'ın odabaşısı ile Apik Efendi'nin ofisine girişin açıldığı dükkânı Rum soygunculara kiralayan sarraf tutuklanmıştı.²¹ Dersaadet Ticaret Odası'nın ilk teşkilat şemasındaki yeri de Apik Efendi'nin dönemin İstanbul tüccarları arasındaki mevkiine işaret ediyordu. 14 Ocak 1882'de resmî açılış toplantısını yapan Dersaadet Ticaret Odası, Mehmet Ali Hanı'nda sade bir törenle açıldığında,²² teşkilat yapısına göre Uncuyan ikinci sınıf tüccarlar arasındaydı ki birinci ve ikinci sınıf tüccar ve

¹⁷ *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı, (Küçük) Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtrâtı*, Cilt. 1, Haz. Mustafa Gündüz, İstanbul, 2019, s. 271.

¹⁸ Avedis Arzuman, "Genelkurmay'ın Yiyeceği Apik Efendi'den Sorulurdu", *Agos*, 20 Aralık 1996, s. 9.

¹⁹ *Hawaiian Gazette*, October 20, 1896, s. 5.

²⁰ Nafia Han, Eminönü'nde, Mısır Çarşısı yanında, bir girişi Eminönü meydanına diğer girişi Taşçılar caddesine açılmaktaydı; <https://yuzyillikhikayeler.com/tarihi-markalar/saffet-abdullah-gullaclari/> (Erişim: 31.10.2024).

²¹ *Galighani's Messenger*, 26 December 1880, s. 4; *County Observer and Monmouthshire Central Advertiser*, January 1, 1881, s. 3.

²² *İstanbul'da Ticaret'in Başkanları*, İstanbul, 2022, s. 18-19.

fabrikatörler daha varlıklı, ekonomik manada daha kuvvetli kişilerden oluşmaktaydı.²³

Osmanlı devlet kurumları için kendir, kömür, un, arpa, yulaf, fasulye, kereste gibi ürünleri defalarca tedarik eden Uncuyan Apik, 1890'lar sonrası Asayan-Uncuyan Vapur Şirketi'nin ortağı olarak taşımacılık işine adım attı. Ancak Kumkapı Hadisesi (1890) sonrası Sultan, ticaret sahasında güçlü Ermeni muteberlerin ihtilalcilere para ve kuvvet sağladığını düşünmeye başladı. İlk tedbir olarak da Ermenilerin hiçbir ihaleye kabul edilmemelerini ve hesaplarının kesilmesini emretti. Ermeni ihtilalcilere yardım edenlere öfke ve kızgınlık taşıyorken bazen aracılık edenler dahi cezalandırılıyordu.²⁴ Sultanın iktidarını sarsmaya yönelik bu olay, devletle ticarî anlaşmaları olan Apik Efendi'nin de elde ettiği itibarını kaybetmesine yol açtı. Renders ve Faassen'in ifade ettiği gibi "belirli bir an, olay veya zaman dilimi bir bireyin hayatının gidişatını değiştirebilmekteydi."²⁵ Apik Efendi için de Kumkapı Hadisesi; "gidişatını değiştiren bir an, olay veya zaman dilimi" olmuştu.

Apik Efendi'yi komite ile ilişkilendiren ilk kişilerden biri Mekteb-i Mülkiye'de hukuk dersleri de veren Ali Şahbaz Efendi'ydi. Kumkapı Hadisesinin olduğu günlerde İstanbul'da fırka teşkilinden bahsediyor, reislerinin de Uncuoğlu Apik Efendi olduğuna işaret ediyordu. Bandırma eski murahhas vekili Dravski ise Uncuyan'nın İngiltere'de Gladston ile birebir görüşmek üzere adamı Minas Çaraz'ı gönderdiğini iddia edecek kadar ileri gitmişti. Yurtdışında Osmanlı aleyhine propaganda işlerinin zirveye çıktığı, Osmanlı sarayına gönderilen jurnallerin ardı arkasının kesilmediği bir dönemde, Uncuyan Apik yakın takibe alınan iş adamlarından biri oldu. Komiteyle bağına ilişkin iddia ve deliller sunulmuş olsa da Sultan'a yazdığı arzuhallerinde mütemadiyen sadakatinin altını çizmeye devam etti.

²³ *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923*, Haz. Ufuk Gülsoy, Bayram Nazır, İstanbul 2009, ss. 81-82.

²⁴ Tahsin Paşa, a.g.e, s. 179.

²⁵ Hans Renders, Sjoerd Van Faassen, "Çoğaltıcı Olarak Biyografiler - Modernist Sanatçıların Yaşamlarında Dönüm Noktası Olarak Birinci Dünya Savaşı", *Biyografik Dönemeç – Tarih ve Sosyal Bilimlerde Biyografinin Yeniden Keşfi*, Haz. Hans Renders, Binne De Haan, Jonne Harmsma, Türkçesi: Uğur Yankı Üçkardeşler, Ankara, 2024, s. 175.

Sultan için Ermeni muteberler, cemaat üzerindeki kontrol gücünde önemli bir yere sahipti. Ermeni devrimcilerin başkentte yarattıkları şiddet ve gerilimi, güvenilir Ermeni ileri gelenleri aracılığıyla yatıştırmaya çalışmıştı. Zira farklı topluluklardan ileri gelenlerin etkileri düzenin yeniden tesis edilmesinde belirleyici oluyordu.²⁶ Apik Efendi de bu suretle defalarca görüşmelere çağırılmış, Ermeni olaylarının teskini noktasında Osmanlı yönetiminin misyon yüklediği önemli birkaç kişiden biri olmuştu. Ancak 1896 Osmanlı Bankası Baskını sonrası iddialar ve ifadeler üzerine göz altına alınmış, bir süre tutuklu kalmış, Padişah'a hitaben yazdığı mektupla beraber, yaşlılığı gerekçe gösterilerek bırakılmıştı. Bu tarih itibarıyla ayrıcalıklı konumunu tamamen kaybetmiş, daha ziyade önceki yıllara ait alacaklarının temini için dilekçeler sunup durmuştu. Literatürde ona ilişkin anlatı, ekseriyetle şiddet olaylarını barındıran Ermeni krizleri karşısındaki tutumu, 1896 Osmanlı Bankası Baskını sonrası tutuklanıp serbest bırakılması ve 1905'te bir suikast neticesinde ölümüyle beraber katillerinin yargılama süreçlerine odaklanır.²⁷ Oysa, yaşam hikayesi içerisinde yükselen ticari başarısına ilişkin detaylar hâlâ belirsizdir.²⁸

Apik Efendi 1860'lar itibarıyla Osmanlı Devleti'nin farklı kurumlarıyla çeşitli iktisadî ve idarî faaliyetleri kapsayan anlaşmalar imzalamıştı. Maliye Nezaretî'nden Tersâne-i Âmire'ye, Hazine-i Hassa'dan İdâre-i Mahsûsa'ya kadar pek çok farklı idare, vergi toplama, maden işletme, zahire temini, kereste ve kömür üretimi gibi geniş bir yelpazeye yayılan devlet işini üstlenmişti. Aşağıda Apik Efendi'nin aldığı işlerin kapsamı ve uygulama şartları ele alınacaktır.

²⁶ Noémi Lévy-Aksu, "A Capital Challenge Managing Violence and Disorders in Late Ottoman Istanbul", *Urban Violence in the Middle East*, Ed by. Ulrike Freitag, Neilda Fuccaro, New York - Oxford 2020, s. 62.

²⁷ Süleyman Kâni İrtem, *Ermeni Meselesinin İçyüzü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2004, ss. 43-46; Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, 103-105, İstanbul 2017, ss. 103-105; Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Ankara, 2015, ss. 181-182, Selcan Alperay Eraslan, *Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı Ermenileri Arasındaki İhtilaflar*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2021, ss. 269-278.

²⁸ 1859-1892 Arasında Apik Efendi'nin Osmanlı Devlet Kurumları ile yaptığı anlaşmalar için bkz. Ek. 1.

Tersâne-i Âmire ile Anlaşmalar

Apik Efendi'nin ismi ilk defa Mateos Efendi'nin vekili sıfatıyla ödeme kolaylığı talep edilen 1862 tarihli bir dilekçede geçse²⁹ de onun ekonomik ve siyasî imkânlarla ciddi bir servet biriktirmesi ancak 1870'ler sonrası oldu. Zira bu tarihler itibariyle Uncuyan ailesinin ticarî faaliyet türleri de genişlemeye başladı. Maden işine yönelen Apik Efendi, Kastamonu/Cide'deki kömür maden sahasında yaptırdığı araştırmalar sonucunda³⁰ 1873'te buradaki maden ocaklarından birini işletmeye talip oldu.³¹ Çalışma ofisi İstanbul'daki Zindan Hanı'nda (Baba Cafer Hanı) bulunan³² Apik Efendi, Osmanlı Tersanesi'nin işletimine ara verdiği bu kömür madeninden tuğla üretme amacındaydı. Elde edeceği kömürün %15'ini, üreteceği tuğlanın ise %10'unu tersaneye bırakma şartını kabul etti. Vergileri ödeyecek ve kömür sahasının sınırlarını aşmayacaktı. İmtiyaz hakkı bitiminde madene bağlı gelir heyetiyle birlikte, maden ocağı ücretsiz olarak devlete bırakılıyordu. Yine imtiyaz sonunda tuğla üretimi için kurulan fabrikanın takımıyla beraber satın alınıp alınmamasında devlet söz sahibi olacaktı. Bu şartlarla madenin on iki seneliğine Apik Efendi'ye ihalesinde bir sakınca görülmedi ve husus padişaha sunuldu.³³ Maden ocağının işletimi esnasında şirket kurmak, ortaklar edinmek hakkını da elde etmiş, mukavele şartları devletle karşılıklı olarak 1874'te imzalanmıştı.

Kastamonu'nun Amasra kazasının Tarla Ağzı civarındaki ocaklardan elde edilecek kömür ile üretilen tuğlanın miktarı günlük kaydedilecekti. Her üç ayda bir defa bir icmal defteri Tersâne-i Âmire'ye sunulacaktı. Her senenin ilk ayında bir önceki yılın hasılat miktarını içeren bir defter yine Tersâne-i Âmire'ye teslim edilecek, edilmediği takdirde elli Osmanlı lirası ceza ödemek zorunda kalacaktı. Kazancın gizlenmesi halinde Tersâne'ye ait olan miktarın eksisinin iki katı kendisinden tazmin edilecekti. İmtiyaz müddetinin sonunda ya da bir vesile ile imtiyazın feshi halinde Apik Efendi'ye herhangi bir ödeme yapılmaksızın liman Tersane'ye terk edilecekti. İçindeki muhtelif

²⁹ BOA. MVL. 400/92, Lef 1-3, M. 8 Eylül 1862/M. 13 Rebiülevvel 1279.

³⁰ BOA. ŞD. 1640/38, Lef 3, M.12 Nisan 1872/M. 3 Safer 1289.

³¹ BOA. ŞD. 3/24, Lef 12, M. 23 Ağustos 1873/H. 28 Cemaziyelahir 1290.

³² BOA. ŞD. 3/24, Lef 2-12, M. 23 Ağustos 1873/H. 28 Cemaziyelahir 1290.

³³ BOA. A.MKT.MHM. 467/58, Lef 2, M. 23 Eylül 1873/H. 30 Receb 1290.

eşya/edevat ise bilirkişi tarafından takdir olunacak kıymetleriyle satın alma hakkı devlete bırakılmıştı. Şirket kurma hakkına sahip olsa da imtiyaz hakkı ecnebilere satılamayacaktı.³⁴

Apik Efendi, 1879'da ise Zonguldak/Ereğli madeninden Tersâne-i Âmire'ye ve imparatorluğun farklı noktalarına kömür nakletme işine girişti. Bu iş, deniz nakliyecilik sektöründeki ilk adımlarıydı. Bir yıl sonra 2 milyon küsur kantar maden kömürünün nakliyesi için ihaleye çıkıldığında Apik Efendi'nin ismi ön plana çıkmıştı. Temmuz 1880'den Nisan 1881 ortalarına kadar maden kömürü taşıma işi ona havale edilmiş, Şurâ-yı Bahriye ile mukavele yapılmıştı.³⁵ Aldığı büyük ihale işlerinin üstesinden gelmesi, zamanla devlet nazarında ticarî güvenilirliğini pekiştirdi. Dolayısıyla aralıklarla yükseltilen nişanlara layık görüldü. 1884'te Padişah'ın emri ile Hazine-i Hassa un ve arpa müteahhidi şeklinde tanımlanan Uncuyan Apik'in, haiz olduğu *saniye sınıf-ı mütemayizi* rütbesinin bir derece terfii için emir verilmişti.³⁶

1880'li yıllar itibariyle Osmanlı kurumlarına tedarik ettiği ürünler çeşitlenmeye başladı. Saray ve ordunun ihtiyaç duyduğu yulaf, arpa, mısır ve kenevir gibi zahirenin bir bölümü Apik Efendi'den alınıyordu.³⁷ Buna paralel olarak İstanbul'un önde gelen banker ve tüccarları ile rekabet haline girdi. Bahriye askeri için Trabzon fasulyesi satın alımı gazetelerde ilan edildiğinde Hâcî Ahmet Efendi'ye karşı teklif veren Apik Efendi işi üstlenebilmişti.³⁸ Bir ara ordunun ihtiyacı olan askerî üniforma işinde Banker Kamondo ile karşı karşıya geldi. 1886'da ordu için 300 bin neferlik yakasız, uzun kollu gömlek ve pantolon için çukaya ihtiyaç duyulduğunda, ilk etapta metresi 20 kuruşa banker Kamondo adına mazbata düzenlendi; ancak Apik Efendi aynı şartlarla çıkanın metresini

³⁴ BOA, ŞD. 3/24, Lef 2-14, M. 26 Mart 1874/H. 7 Safer 1291.

³⁵ Ereğli madeninden nakledilecek kömürün 1 milyon 7 yüz bin kantar gibi büyük çoğunluğu İstanbul'a taşınacaktı. Diğer nakil yerleri ise; Kal'a-i Sultaniye 30 bin, Midilli 5 bin, İzmir 40 bin, Çeşme ve Sakız 30 bin, Rodos ve Marmaris 25 bin, Selanik 50 bin, Galos 40 bin, Girit 50 bin, Morto 25 bin, Preveze 50 bin olmak üzere toplam 2 milyon küsur kantar kömür madenden nakliye edilecekti; Deniz Müzesi Komutanlığı Arşivi, Şura-yı Bahriye, Kontrat Defteri: 39-0-0/10/12, Lef 14, (Env.No: 2018, Eski Fon No: 38), M. 13 Haziran 1880/R. 1 Haziran 1296), Arşiv fonu için daha sonraki dipnotlarda DTA.ŞUB.d şeklindeki kısaltma kullanılmıştır.

³⁶ BOA. İ.DH. 924/73263, Lef 1, M. 7 Ağustos 1884/M. 14 Şevval 1301.

³⁷ BOA. TS.MA.e. 1090/20, Lef 17, M. 12 Kasım 1879/M. 27 Zilkade 1296.

³⁸ DTA.ŞUB.d. 107-0-0/49/50, Lef 12 (Env.No: 2086, Eski Fon No: 214).

18 kuruşa vermeyi taahhüt etmişti.³⁹ Fakat Sultan'ın emriyle, herhangi bir satın alım ilanına çıkılmadan teklif Kamondo'ya şifahen sunulmuş ve mukavele yapılmıştı.⁴⁰ Kendisi bu arada Tersane'nin talebi olan Ünye ve Fatsa kendirlerini temin etmeye çalıştı.⁴¹ Saray ve orduya zahire tedariki onun ticarî kariyerinde her zaman önemli bir yer işgal etti. Daha az olmakla birlikte bir yandan da Mateos Efendi üzerinden vergi tahsildarlığı işine devam ediliyordu.

1886'da Edremit, Kemer-Edremit (Burhaniye) Küçükköy, Ayvalık, Erdek ve Bandırma kazalarıyla Emrudabad nahiyesinin zeytin öşrünü toplama işi Apik Efendi'nin taahhüdüyle Mateos Efendi'ye verildi.⁴² Ancak Apik Efendi ile hazine arasında bu iltizamdan kalan alacak-verecek hesabı aradan geçen on dört yıla rağmen çözülemedi. Osmanlı Devleti bayındırlık hizmetlerini finanse etmek için talep ettiği *menafi hisse-i iane*, ile devletin eğitimi yaygınlaştırmak için görece düzenli bir malî kaynak yaratmak amacıyla topladığı *maârif hisse-i iâne*⁴³ vergisini de iltizam eden Apik Efendi bu vergileri düzenli toplayamadığından uzun seneler alacaklı görüldü.⁴⁴ 1900 yılına gelindiğinde, Apik Efendi'nin de onayıyla zimmetindeki 589.405 kuruşun silinmesine karar verilmiş,⁴⁵ 21 Kasım'da II. Abdülhamit'in emriyle bu tutarın zeytin öşrü alacaklarından mahsup edilerek tahsil edilmesine izin verilmiştir.⁴⁶

1887/1888'de Tersâne-i Âmire'nin 1 milyon 932 bin kantar arpa ve 24 bin 7 yüz kantar saman ihtiyacı için Apik Efendi ile yeni bir anlaşma imzalandı. O sıralar ofisi Celal Bey Hanı'ndaydı.⁴⁷ Talep edilen saman

³⁹ BOA. MV. 12/55, Lef 2, M. 22 Eylül 1886/H. 23 Zilhicce 1303.

⁴⁰ BOA. A.MKT.MHM. 492/29, Lef 3, M. 10 Ekim 1886/M. 11 Muharrem 1304.

⁴¹ DTA.ŞUB.d. 39-0-0/27-40.

⁴² BOA. ŞD. 311/14, Lef 3, M. 14 Şubat 1886/H. 10 Cemaziyelevvel 1303.

⁴³ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi 1*, İstanbul 1990, s. 390.

⁴⁴ Ayvalıklı binden fazla dükkân sahibi, zeytin mahsulünden yardım payı adında toplanacak vergiden muaf tutulmak için dükkânlarını kapatarak yerel yönetime başvurmuştur. Bölgede yoğun Hristiyan nüfus bulunması nedeniyle bu durumun bir sorun yaratmamasına özen gösterilmiştir. Bu yüzden yardımın bir kısmının, bölgedeki hayır kurumlarının giderlerine karşılık olarak affedilmesi uygun bulunmuştur. BOA. ŞD. 326/4, Lef 7, M. 29 Aralık 1885/M. 22 Rebiülevvel 1303.

⁴⁵ BOA. İ.ML. 40/50, Lef 4, M. 20 Ekim 1900/H. 5 Cemaziyelahir 1318.

⁴⁶ BOA. BEO. 1583/118711, Lef 1, M. 21 Kasım 1900/M. 28 Receb 1318.

⁴⁷ Celal Bey Han, Fatih ilçesinin Hobyar mahallesinde bulunmaktaydı; Alev Özkan, *Eminönü Hanlar Bölgesinin Cumhuriyet'ten Günümüze İzlenen Değişimi ve Yeniden*

kuru, yeni mahsul, tuzsuz, topraksız ve en kaliteli türden olacaktı. Bütün masraflar da Apik Efendi tarafından karşılanacaktı. Zamanında teslim edilmediği takdirde Tersâne ihtiyaç duyduğu arpa ve samanı başka yerden temin edebilecekti.⁴⁸ Devletin teminat mahiyetindeki hükümlerine karşılık, Apik Efendi'ye yapılacak ödemelerde aynı hassasiyet gösterilmediğinden hazineden alacakları birikmeye başladı. Meclis-i Vükelâ'nın 17 Nisan 1887 tarihli görüşmelerinden biri, Nizamiye ve Bahriye dairelerine sattığı kömür ve kendir parasını talep eden arzualarını konu alıyordu.⁴⁹ Meclis görüşmelerinde hizmetleri takdire şayan bulunan Apik Efendi'ye ödeme yapılması gerektiği vurgulanmıştı.⁵⁰ Ancak kendisi, Bahriye'ye verdiği kömür nakliye hizmetinin karşılığını bekliyordu. Ayrıca pirinç ve arpa tedarikinden dolayı Maliye Nezareti'nden ve Konya Vilayetinden alacakları da vardı. İlaveten Nizamiye Hazinesi'nden, buğday ve odun temini karşılığında 623.673,20 kuruş alacağı bulunuyordu.⁵¹

Düzenlenen mazbata, Sadrazam Kâmil Paşa'nın onayıyla Padişah'a sunulmuş, ancak kabul edilmeyerek ekleriyle birlikte iade edilmişti.⁵² Bu arada 1888'in başından Eylülüne kadar Tersâne'ye teslim ettiği arpa ve samanın bedelini de tahsil edemedi. Ekim 1888 tarihli yazışmalara göre, Tersâne'ye sade yağ ve zeytinyağı da temin etmekteydi. O yılın hesaplarına göre Osmanlı hazinesinden alacağı toplam 5 milyon 514 bin kuruşa ulaşmıştı.⁵³ Serasker Rıza Paşa, bu ödemelerin yıllarca gecikmesini devlete yakıştıramasa da kısa sürede herhangi bir sonuç alınamadı.⁵⁴ Devletle olan alacak-verecek işlerinin bir kısmı, aldığı yeni ihalelerle kapatılmaya çalışıldı. 1892 yılı içinde Hicaz Vilâyetinin zahire ihtiyacını hükümet üstlenince ihaleyi yine Apik Efendi aldı. Alacağının bir

Değerlendirilmesinde Öncelikli Bölgenin Saptanması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 171.

⁴⁸ BOA. A.DVN.MKL. 82/14, Lef 18, M. 3 Kasım 1887/H. 16 Safer 1305.

⁴⁹ BOA. MV. 19/24, Lef 2, M. 17 Nisan 1887/H. 23 Recep 1304).

⁵⁰ BOA. MV. 20/37, Lef 2, M. 2 Mayıs 1887/H. 8 Şaban 1304).

⁵¹ BOA. BEO. 90/3844, Lef 7-8, M. 7 Mayıs 1887M. 13 Şaban 1304.

⁵² BOA. BEO. 90/3844, Lef 1, M. 1 Haziran 1887/H. 9 Ramazan 1304. Bu arada ikinci rütbeden Mecidi nişanına layık görüldü; BOA. İ.DH. 1094-85819, Lef 1, M. 15 Ağustos 1888/H. 7 Zilhicce 1305.

⁵³ BOA. MV. 36/71, Lef 2, M. 28 Ekim 1888/H. 22 Safer 1306.

⁵⁴ BOA. BEO. 25/1854, Lef 3, M. 23 Haziran 1892/H. 27 Zilkade 1309.

bölümü peşin ödenecek, kalan kısmı ise Ayvalık, Kemer ve Edremit kazalarındaki zeytin öşründen tahsil edilecek taksitlere sayılacaktı.⁵⁵

Uncuyanlar'ın söz sahibi olmaya çalıştığı başka bir ticaret alanı kereste temin ve satımı üzerine oldu. Ailenin Osmanlı Devleti ile olan kereste ticaretini gösteren belgeler 1860'lara kadar gider. Bu tarihlerde Mateos Uncuyan, Viranşehir Sancağının (Safranbolu) vergi mültezimi olarak karşımıza çıkar. Bölgeden kereste temin işini üstlenen Uncuyan, sel dolayısıyla kayıplar yaşamış,⁵⁶ yolların kapanmasıyla nakliyesi icap eden keresteleri teslim edememişti. Dolayısıyla ihale bedelinin neredeyse yarısı kadar bir kayıp yaşadı. Kereste öşründen 1859/1860 yılı içerisinde 53.755 kuruşluk bir gelir elde etti. Geri kalan 163.560 kuruş zararı vardı.⁵⁷ Hatta Maliye Nezareti ile bu hususa ilişkin yazışmalar devam ettiği halde, borçlarından dolayı Kastamonu mutasarrıfının kararıyla bir ara tutuklanmıştı.⁵⁸

Ailenin bir sonraki kereste ticareti Ağustos 1883 tarihliydi. Yüksek binaların yapımında kullanılmak üzere Miralay Ali Bey vasıtasıyla 110.037 kuruşluk kereste Apik Efendi'den alınmıştı.⁵⁹ Üstüne Apik Efendi 1888'in ilkbaharında Kesendire ve Lankaza ormanlarından sağlanacak kereste ve kömür çıkarma işine talip oldu. Bölge ormanlarından on sene içerisinde 34 bin 673 metreküp kereste kesilmesi ve 60 milyon okka kömür imal edilmesi bekleniyordu. Dolayısıyla İstanbul ve Selanik'te ilana çıkıldı. Selanik'teki müzayedede Hamdi Bey'in ismi öne çıksa da bu ihale, İstanbul'da 40.100 lira bedel ile Apik Efendi'ye havale edildi. Müzayedede şartları gereğince ilk etapta Hazine'ye 10 bin lira verilecek, geriye kalan tutar ise on senede ödenecekti.⁶⁰ Kesendire ve Lankaza ormanlarına sahillerden kayıklarla Yunan eşkıyası sızabildiğinden kömür ve kereste nakledilecek yolların güvenli olması gerekiyordu. Dolayısıyla nakliye için Kesendire, Şiga, Çayağzı ve Papasköprüsü gibi gümrük memuru bulunan iskelelerin kullanımı noktasında anlaşıldı. Çevrenin asayışı ise Selanik vilayetine

⁵⁵ BOA. MV. 69/13, Lef 2, M. 21 Şubat 1892/H. 22 Recep 1309.

⁵⁶ BOA. A.MKT.MHM. 391/33, M. 14 Eylül 1867/H. 15 Cemaziyelahir 1284.

⁵⁷ BOA. İ.MVL. 576/25878, Lef 1-3, M. 4 Ekim 1867/H. 5 Cemaziyelahir 1284.

⁵⁸ BOA. MVL. 486/126, Lef 2, M. 10 Aralık 1865/H. 21 Receb 1282; BOA. MVL. 490/34, Lef 1, M. 24 Ocak 1866/H. 7 Ramazan 1282.

⁵⁹ BOA. Y.PRK.ASK. 19/30, Lef 1, M. 22 Ağustos 1883/H. 18 Şevvâl 1300.

⁶⁰ BOA. İ.MMS. 99/4168, Lef 3, M. 23 Nisan 1888/H. 11 Şaban 1305.

havale edildi.⁶¹ İhale, 25 Haziran 1888 tarihli *Servet* gazetesinde “Selanik Ormanlarının İhalesi” başlığıyla ilan edildi.⁶² Padişaha sunulan tezkire ve Meclis-i Vükelâ mazbatalarında yalnız Kesendire ve Lankaza ormanlarının ihale kılınacağı gösterilmişti. Ancak Maliye Nazırı Agop Paşa (Kazazyan) ile Apik Efendi tarafından mühürlenmiş mukavelenin girişinde altı kazadaki ormanların ihale edileceği açıkça belirtilmişti. Agop Paşa, bu kadar kömür ve kerestenin on senede üretilebileceğinden emin değildi ve etraflı bir incelemeyi gerekli gördü.⁶³ Bir yıl sonra Girit adasında, iltica etmiş ve haneleri yanmış ahalinin nüfus miktarlarına göre bir veya ikişer odanın tamiri maksadıyla gereken keresteler yine Apik Efendi’den aldırılmış⁶⁴ ancak bu iş için alması gereken ödemeler de geciktirilmişti.⁶⁵

Öyle ki Uncuyan’ın devletten alacaklarıyla ilgili hesaplar, Meclis-i Vükelâ’da tartışmalara yol açmış ve Maliye Nazırı Agop Paşa, bu meseleden dolayı istifa etmeyi gündeme getirmişti. 1889’da Apik Efendi’nin hazineye ödemekle yükümlü olduğu 14.000 liralık senedin günü geçince, senetteki tutarı peyderpey teslim etme isteği, maliye nazırının emrine rağmen kontrol komisyonu tarafından reddedildi. Padişahın emri ve kanun gereğince komisyon onaylamadıkça ödemeler yapılamıyordu. Nazır’a hem şifahen hem de tezkire ile izah edildiği halde benzer ödemelere devam edilmişti. Maliye nazırının; “Padişahın emrine muhalif bu tavra cesaret edişi, bütün hazine memurlarına, kâtip kalemlerine ve Padişah’ın yüce şanına pek ziyade kötü tesir”⁶⁶ ettiği sayıyası Babıali’de dolaşmaya başladı. Agop Paşa ise bu konunun komisyona havale edilmesini, nazıra duyulan bir güvensizlik olarak değerlendirmiyordu.⁶⁷ Babıali’deki bu çatışma esasında siyasî bir hizbin

⁶¹ BOA. İ.MMS. 99/4168, Lef 1, M. 7 Mayıs 1888/H. 25 Şaban 1305.

⁶² BOA. İ.MMS. 99/4168, Lef 16, M. 25/26 Haziran 1888/H. 15 Şevval 1305.

⁶³ BOA. İ.MMS. 98/4124, Lef 1-4, M. 1 Mayıs 1888/H. 19 Şaban 1305; BOA, İ.MMS: 99/4168, Lef 6, M. 7 Temmuz 1888/H. 27 Şevval 1305.

⁶⁴ BOA. DH.MKT. 1656/90, Lef 1, M. 15 Eylül 1889/H. 19 Muharrem 1307.

⁶⁵ BOA. DH.MKT. 1797/46, Lef 1, M. 3 Ocak 1891/H. 22 Cemazıyelevvel 1308.

⁶⁶ BOA. Y.PRK.ML. 9/23, Lef 1, M. 5 Mart 1889/H. 3 Recep 1306.

⁶⁷ Agop Paşa işin incelenmesinin ve komisyona havale edilmesinin kendisi hakkında emniyetsizliğe işaret edeceğine dikkat çekerek ve ilgili mazbatanın ithamname hükmünde olduğunu vurgular. Bir maliye nazırının böyle emniyetsiz nazar altında vazifesini iyi şekilde yapmaya muktedir olamayacağını ifade eder. Dolayısıyla Maliye Nezareti’nden istifa etmeyi bile önerir. Görülecek mahkeme ile hazineyi bir akçe zarara uğratmış ise

malzemesi olmuştu. Sadrazam Kâmil Paşa ile Maliye Nazırı arasındaki anlaşmazlıklar o dönem İstanbul'da en çok konuşulan konular arasındaydı.⁶⁸

Aradan geçen uzun senelere rağmen, iktisadî çözümlenin de etkileriyle Apik Efendi'ye yapılması beklenen ödemeler aksamaya devam etti. Ortaklarıyla beraber İdâre-i Mahsûsa'ya temin ettiği maden kömüründen alacağı olan 3 milyon kuruş, 1899'a gelindiği halde bekletiliyordu. 1890'lar sonrası II. Abdülhamit'in devlet ihalelerinden Ermenileri uzaklaştırmış olması, Uncuyan ailesi için tabiri yerindeyse sonun başlangıcı oldu. Padişah'a hitaben yazdığı bir arzuhalinde; "son derece parasızlık, zulüm ve haksızlığa uğramış bulunduğundan, zulüm ve zararlardan korunması"⁶⁹ talebi, değişmekte olan ekonomik ahvalini özetlemekteydi. Bu arzuhalı sonrası tarafına 1 milyon 500 bin kadar bir ödemeye izin çıktı.⁷⁰ Bir sonraki yıla girildiğinde yeni bir emre kadar geri kalan taleplerinin ödenmesinin mümkün olmadığı belirtilince yeni bir dilekçe yazmak zorunda kalmıştı.⁷¹ 1903'te Maden kömürü alacağından 100 bin kuruş,⁷² bir yıl sonra da Yedinci Ordu-yı Hümayun ile merkez için vermiş olduğu un ve maden kömürü alacağından 600 bin kuruş zararını beyan etti.⁷³ Ordudan alacaklarının parça parça yapılması önerilse⁷⁴ de ödemelerin akıbeti, teşkil edilecek bir komisyonun kararına bağlandı.⁷⁵

hakkında gereken cezanın icrasına razı olduğunu beyan edip, bu yöndeki Padişah emrinin verilmesini talep ederek Meclis'ten Kitâbet Dairesine geçmiştir; Sadrazam Kâmil Paşa'nın belirttiğine göre ise; bu ihtilafa konu evrakın Meclis'teki mütalaası esnasında Maliye Nazırı Agop Paşa, doğrudan doğruya hazine muamelesine ait bir işi kendi üzerine alarak aykırı bir emsal ve kaide ile hiddetlenmiş, meclisi terk edip gideceğini beyan etmişti. İkna etmek işe yaramadığından meclisin kapanmasından evvel çıkıp gitmişti; *BOA. Y.A.HUS.* 223/30, Lef 1-3, M. 12/13 Mart 1889/H. 10/11 Receb 1306.

⁶⁸ Elif Yeşiltepe Turşucu, Selma Yel, "Osmanlı Maliyesinde Radikal Reformların Arkasındaki Maliye Nazırı: Agop Kazazyan Paşa (1886-1891)", *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*, Haz. Yunus Pustu, vd. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2024, 721.

⁶⁹ *BOA. BEO.* 1339/100393, Lef 7, M. 2 Nisan 1899/H. 21 Zilkade 1316.

⁷⁰ *BOA. BEO.* 1339/100393, Lef 9, M. 14 Temmuz 1899/H. 5 Rebiülevvel 1317.

⁷¹ *BOA. BEO.* 1462/109584, Lef 5, M. 20 Mart 1900/H. 18 Zilkade 1317.

⁷² *BOA. BEO.* 2159/161868, Lef 1, M. 4 Eylül 1903/H. 11 Cemaziyelahir 1321.

⁷³ *BOA. BEO.* 2395/179619, Lef 1, M. 23 Ağustos 1904/H. 11 Cemaziyelahir 1322.

⁷⁴ *BOA. BEO.* 2424/181790, Lef 1, M. 3 Ekim 1904/H. 23 Receb 1322.

⁷⁵ *BOA. BEO.* 2476/185646, Lef 1, M. 1 Ocak 1905/H. 24 Şevval 1322.

Apik Efendi 1905'te bir suikast neticesinde hayatını kaybetti. Alacaklarına ilişkin süreç ise vefatı sonrası devam etti.⁷⁶

Ankara (Mihaliçcik) Kil Madeni İşletmesi

Sadrazam Kâmil Paşa ile Maliye Nazırı Agop Paşa arasındaki kriz devam ederken Apik Efendi 1889'da Ankara kil madeni işletmesine talip oldu. Yıllık 7 bin 500 lira maktu bedeli ödeyemeyen mültezim Alişan Bey'in mukavelesi feshedilince Apik Efendi ile Yevani/Yuvani Efendi maktu bedel olarak 12.025 liraya razı olmuşlardı.⁷⁷ Nazır Agop Paşa ile Apik Efendi arasında düzenlenen mukaveleye göre Hazine-i Hassa idaresinde bulunan şehzadelere ve sultanlara ait çiftlikler hariç olmak üzere Ankara'daki kil madenleri Mart 1889'dan itibaren beş sene müddetle işletilecekti. Karşılığında ise yıllık 1 milyon 500 bin kuruştan beş seneliği için 7 milyon 500 bin kuruş maktu bedel alınacaktı.

Bu paranın büyük kısmı; Apik Efendi, Maksudzade Simon Bey, Makbulyan ve Gülbenkzâde gibi tüccarların Hazine'den alacakları olan 6.213.865 kuruşa karşılık sayıldı. Geriye kalan 1 milyon 286 bin 135 kuruş ise Apik Efendi'nin Nizamiye ve Bahriye hazinelerine vereceği eşyalardan taraf talebine karşılık olacaktı. Mukavele gereği belirli yükümlülükleri bulunan Uncuyan, kil madeninden elde edeceği gelirin her atık kıyyesi için on para bedel ödeyecek, bayilere teslim tezkiresi verecek ve bundan fazla bir şey almayacaktı. İhale zarfında az ya da çok hiçbir şekilde kil depolamayacak, müddet sonunda gerek madenin girişinde ve gerekse civar köylerde kil depolanmış ise devlet el koyabilecekti. Eski mültezim tarafından çıkarılmış ve sarf olunmamış kil hükümete devredilecek ve bu kil yine on para hesabıyla Apik Efendi'ye verilecekti.

Kil madeninin civarında yetmiş saat mesafede başka bir kil madeni ortaya çıkar ve madenin sarfiyatına hâle getireceği anlaşılır ise ihale süresinin bitimine kadar hiç kimseye ihale edilmeyecekti. Madenin ihale müddeti zarfında kâr ve zararı Apik Efendi'ye ait olacağından herhangi bir şekilde zarar ziyan davasında bulunma hakkı yoktu. Kil bayilerinden mukaveledeki miktardan fazla bir şey alındığı ortaya çıkarsa geri alınarak

⁷⁶ BOA. BEO. 2735/205088, Lef 1, M. 5 Ocak 1896/. H. 9 Zilkade 1323; BOA. BEO. 2961/222018, Lef 1, M. 13 Aralık 1906/H. 26 Şevval 1324.

⁷⁷ BOA. İ.MMS. 103/4395, Lef 4, M. 8 Ocak 1889/H. 6 Cemaziyelevvel 1306.

sahiplerine iade edilecek ve bu konuda gerekli ceza kanunu tamamen uygulanacaktı. Bu şartlar altında Apik Efendi, Maskudzade, Makbulyan ve Gülbenkian mukaveleyi birlikte imzalamışlar,⁷⁸ Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ mazbatası ve Sadrazam Kâmil Paşa'nın ilgili yazısıyla da konu Padişah'a sunulmuştu.⁷⁹ 1894 Martina doğru kil madenin ihale müddeti sona ermek üzereyken tekrar ihaleye gidildi.⁸⁰ Apik Efendi yüksek bedel ile iltizama razı olmadı. Verdiği fiyat ise beş yıl önceki ihale bedelinden daha düşüktü. Dolayısıyla iltizam yerine madenin emaneten idaresine karar verildi.⁸¹

Mihaliçcik maden işletimi hakkı sona erse de Uncuyan'ın bölgedeki muhasebe işleri vekilleri vasıtasıyla sürdürüldü. Madenin idaresinin başına ise Abdullah Efendi diye biri getirildi. İleride Ermeni hadisesiyle de ilişkilendirilecek bir davanın süreci de bu zaman itibarıyla başladı. Uncuyan'ın adamı olarak gösterilen, bölgedeki iletişim ve ticaretin takibini sağlayan Vartanyan Kirkor Efendi aleyhine açılan 625 bin kuruşluk tazminat meselesi, esasında hazineye zarar ithamıyla Apik Efendi'ye karşı açılmış ve uzun yıllar devam etmişti. Vekilinin günlerce hapiste yatmasını, namus ve haysiyetinin yok edilmesi şeklinde değerlendiren Apik Efendi, Sadrazam'dan Ankara Vilayetine emir verilmesi taleplerini yeniledi.⁸² Ankara idaresine göre ihale müddetinin sonuna az bir süre kala Kirkor Efendi düşük fiyatla kil satarak maden ihale şartnamesini ihlal etmiş ve hazineyi zarara uğratmıştı. Kanunî teminatı (kefil) sağlayamadığından da tutuklanmıştı.⁸³ Üstüne Kaymakam Emin Efendi, Kirkor Efendi'yi memleketi Bandırma'ya iki zaptiye ile yollayınca⁸⁴ mesele hazineye zarar davasından öteye taşındı. Uncuyan'ın 26 Aralık 1895 tarihli dilekçesi, maddi ve manevi olarak hukukunun korunmasını ve "Padişah'ın yüce adaletinin icra"⁸⁵ arzusunun

⁷⁸ BOA. İ.MMS. 103/4395, Lef 4, M. 12 Mart 1889/H. 10 Receb 1306; Apik Efendi ve diğer tüccarların Hazine'den alacakları olan 6.213.825 kuruş için ayrıca bkz. BOA. İ.MMS. 103/4395-8.

⁷⁹ BOA. İ.MMS. 103/4395, Lef 10, M. 16 Mart 1889/H. 14 Receb 1306.

⁸⁰ BOA. MV. 79/26, Lef 2, M. 18 Şubat 1894/H. 12 Şaban 1311.

⁸¹ BOA. MV. 80/9, Lef 2, M. 9 Mayıs 1894/H. 4 Zilkade 1311; BOA. BEO. 394/29525-2, M. 1 Mayıs 1894/H. 25 Şevval 1311.

⁸² BOA. BEO. 475/35577, Lef 5, M. 11 Eylül 1894/H. 10 Rebiülevvel 1312.

⁸³ BOA. BEO. 501/375224, Lef 3, M. 18 Kasım 1894/H. 19 Cemaziyelevvel 1312.

⁸⁴ BOA. BEO. 746/55889, Lef 7, M. 26 Aralık 1895/H. 9 Receb 1313.

⁸⁵ BOA. BEO. 746/55889, Lef 5, M. 23 Ocak 1896/H. 7 Şaban 1313.

konu alıyordu. Bu arada Kirkor Efendi'ye itham edilen suç sayısı da artmıştı. Ankara çevresindeki Ermenilere yalan yanlış havadis yayarak heyecan yarattığından bahsediliyordu.⁸⁶

Mihaliçcik'a gönderilen vilayet muayene memuru Rifat Efendi'nin tahkikat raporu da Kirkor Efendi'nin Mihaliçcik, Nallıhan ve Sivrihisar kazalarında bir Ermeni hadisesi yaratmak niyetine vurgu yapar.⁸⁷ Kirkor Efendi ise elinde Dahiliye Nezareti yazısı ile tekrardan Mihaliçcik'a gidebilmek için Ankara valisi Abdülatif bin Tevfik üzerinde baskı kurmaya başlar.⁸⁸ İzin verilmeyince Bandırma'ya gitmek üzere İstanbul'a geri döner.⁸⁹ 1 Ekim 1896 tarihli bir şifreli telgrafta, biraderiyle müşterek kullandığı Bandırma'daki hanesinde arama yapıldığı, içeriği bilinmeyen "iki parça zararlı evrak" bulunduğu belirtilir. Bu soruşturma neticesinde biraderi Artin tutuklanmış, Kirkor Efendi'nin de bulunan "zararlı evrak" ile gizlice gönderilmesi için iki nefer süvari istenmişti.⁹⁰ Nihayetinde şüpheli hale gelen iki kardeşin tutuklanmaları emredildi.⁹¹ 4 Ekim günü sabahı Kirkor Efendi ve tutuklu biraderi Artin Efendi'nin Zaptiye Nezaretine sevk olunmasına karar verildi.⁹² Ankara'daki temsilcinin toplumsal düzeni tehditle suçlanması, esasında o sıralar İstanbul'daki Osmanlı Bankası Baskını sonrası Uncuyan'ın Ermeni olaylarıyla ilişkilendirilmesiyle doğrudan ilgiliydi. O, işletmeleri ve çalışanları takip ediliyordu.

Asayan-Uncuyan Vapur Şirketi ve Bir Yelkenli Meselesi

Ziya Şakir'in, iki zengin Ermeni tüccarı tarafından kurulduğunu söylediği Asayan-Uncuyan Vapur Şirketi'nin ortaklarından biri Apik Efendi'ydi. Şirket, idare merkezi olarak Galata'da Mehmet Ali Paşa Hanı'nın alt katında bir yeri kullanıyordu. Hatta Apik Efendi 1905'te

⁸⁶ BOA. BEO. 746/55889, Lef 3, M. 9 Şubat 1896/H. 24 Şaban 1313.

⁸⁷ BOA. BEO. 746/55889, Lef 15, M. 28 Mart 1896/H. 13 Şevval 1313.

⁸⁸ BOA. BEO. 746/55889, Lef 13, M. 23 Nisan 1896/H. 10 Zilkade 1313.

⁸⁹ BOA. DH.TMIK.M. 16/44, Lef 1, M. 27 Eylül 1896/M. 19 Rebiülahir 1314.

⁹⁰ BAO. DH.ŞFR. 198/125, Lef 1, M. 1 Ekim 1896/H. 23 Rebiülahir 1314.

⁹¹ BOA. DH.TMIK.M. 17/28, Lef 3, M. 4 Ekim 1896/H. 26 Rebiülahir 1314.

⁹² BOA. DH.ŞFR. 199/36, Lef 1, M. 6 Ekim 1896/H. 28 Rebiülahir 1314.

suikasta uğradığı gün handaki yazıhanesinde akşama kadar çalışmış ve geç vakitte çıkmıştı.⁹³

Şirketin varlığına ilişkin ilk yazışmalar 1892 yılına dayanır.⁹⁴ İşletmenin idare müdürü Simon Bey, şirketin yeni kurulmuş olduğu için küçük ölçekli bir firma sayıldığını belirtmektedir.⁹⁵ Askerî nakliye, yolcu ve eşya taşımacılığı yapan şirketin ilk işlerinden biri 1892 yılında gerçekleşmiştir. Sultan, İstanbul'daki öğrencilerin memleketlerine gönderilmesini emretmiş ve bunun için Asayan-Uncuyan şirketi ile anlaşma yapılmıştı.⁹⁶ Yabancı vapur şirketleriyle olan rekabet yeni kurulmuş firmanın büyümesinin önünde büyük bir engeldi. Haziran 1892'de Hudeyde'ye taşınacak her asker için yabancı şirketler dört beş lira talep ederken, Asayan-Uncuyan vapurları İdâre-i Mahsûs'a aracılığı ile her asker için Hudeyde'ye kadar iki lira ücret almış ve üstüne cephaneyi de taşımışlardı. Karşılığında 2 milyon 200 bin kuruş alacağını temin edemeyen firma, mali güçlerinin yetersizliğinden dışarıdan borçlanmaya gitmişti.⁹⁷ Şirket, alacaklarını haftalık ve nakit olarak talep etmiş olsa da Osmanlı maliyesinin mevcut hali bu ödeme şekline müsait bir yapıda değildi.⁹⁸ Aradan birkaç yıl geçmişti ki devlet, Asayan-Uncuyan ve Kamanyan vapur şirketlerinin Osmanlı sahil ticaretine katılmış olmalarını İdâre-i Mahsûsa'nın gelişimine engel görmeye başladı. Amaç Osmanlı vapur işletmesinin eksiklerini tamamlamak ve iyi bir vaziyet kazandırmaktı. Dolayısıyla Padişah emri ile bu şirketlere mahsus vapurların satın alınması yoluna gidildi. Asayan-Uncuyan Şirketine ait Adana, Tarsus ve Hudeyde vapurlarının satın alınmak istense de verilen fiyat yüksek görüldü. Uncuyan'a ait vapurlar kömürle çalışan yeni usul vapurlardandı. 30 bin liradan aşağıya razı olmasalar da 26 bin liraya ikna edilmişlerdi. 10 bin lira ödeme yapılmış, geri kalanı ödeme tarihine kadar faiz işlemek kaydıyla bir sonraki yıla bırakılmıştı.⁹⁹

⁹³ Ziya Şakir, "Yıldız Sarayında 33 Sene Bir Harem Ağasının Hatıraları", *Son Posta*, 14 Aralık 1937, s. 14.

⁹⁴ BOA. MV. 69/19, Lef 2, M. 21 Şubat 1892/H. 22 Receb 1309.

⁹⁵ BOA. BEO. 39/2867, Lef 3, BOA, BEO. 78/58, M. 20 Haziran 1892/H. 24 Zilkade 1309.

⁹⁶ BOA. DH.MKT. 2025/16, Lef 1, M. 25 Kasım 1892/H. 5 Cemaziyelevvel 1310.

⁹⁷ BOA. BEO. 39/2867, Lef 3, M. 9 Mart 1892/H. 9 Şaban 1309, BOA. BEO. 39/2867, Lef 3, BOA. BEO. 78/58, M. 20 Haziran 1892/H. 24 Zilkade 1309.

⁹⁸ BOA. MV. 72/38, Lef 2, M. 23 Kasım 1892/H. 3 Cemaziyelevvel 1310.

⁹⁹ BOA. Y.MTV. 134/79, Lef 1, M. 10 Ocak 1896/H. 24 Receb 1313.

1893 yılında Uncuyan ailesi yeni bir iş alanına yöneldi. Devlet, petrol gazını depolamak için havuzlar yapmak ve bu yapıları işletmek amacıyla ihaleye çıkmıştı. Asayan-Uncuyan şirketinin desteğiyle Mateos Uncuyan ve Reşit Matran bu işe talip oldu. İstanbul, Selanik, Aydın, Beyrut ve Basra vilayetlerinin uygun yerlerine havuzlar inşa edilecek ve imtiyaz müddeti elli sene olacaktı.¹⁰⁰ Ticarî hakimiyet ve rekabetin mevcut durumuna dikkat çeken Uncuyanlar, çok sayıda imtiyazın yabancı sermayedarların elinde olduğundan yakınıyor, kendileri gibi tebaadan tüccarların zorlanmalarına atıfta bulunuyorlardı. Buna bağlı olarak petrol ve gazın muhafaza/işletme imtiyazı için muktedir bir maliye heyeti oluşturularak talepleri padişaha sunulmuştu.¹⁰¹ Ailenin bu işi üstlendiğine ya da sektördeki etkinliğine dair herhangi bir ize rastlanmamış olması, faaliyet alanı olarak bu işten vazgeçtiklerini ya da ihaleyi alamadıklarına işarettir.

26 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası Baskını sonrası Apik Efendi de soruşturulunca, kendisine ait vapur/yelkenli gibi hususi varlıkları da gözlem altına alınmıştı. Hatta Takuhi isimli yelkenli gemilerinden birine el konulmuş, uzun zaman Kabataş önünde tutulmuştu. Aslında yelkenli, İstabl-ı Amire'ye verilen arpa ve yulaf için ambar niyetiyle kullanılıyordu. Gemiler vasıtasıyla getirilen arpa ve yulaf yelkenliye naklediliyor, gerektikçe peyderpey karaya çıkarılıyordu. 26 Ağustos'ta çoğu hamal kılığına girmiş yirmi altı Taşnak militanından oluşan grubun Osmanlı Bankası Baskını¹⁰² sonrası yelkenliye yanaşan vapur ve gemiler daha da dikkat çekmeye başladı. Gözlenmesi için bir sandal ve iki polis memurunun sahil boyunda dolaşması için deniz polis memurlarına emirler verildi.¹⁰³ Ayrıca yelkenlinin tayfa mevcudu ile çalışanların hangi milletten ve isimleri ile içindeki eşyaların cins ve miktarı Zaptiye Nezaretinden istendi.¹⁰⁴ 29 Eylül'de Hazine'ye çağrılan Apik Efendi'nin adamı geminin Büyük Dere ya da İstinye koylarından birine veyahut uygun bir mahale kaldırılabilirliğini önermişti.¹⁰⁵ Esasında tedirginliğin sebebi Apik Efendi'nin Ermeni fesatçısı töhmetiyle tutuklanmış

¹⁰⁰ BOA. BEO. 165/12311, Lef 5, M. 4 Şubat 1893/H. 17 Receb 1310.

¹⁰¹ BOA. Y.PRK.AZJ. 56/54, Lef 1, (tarih yok).

¹⁰² François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2016, ss. 415-416.

¹⁰³ BOA. DH.TMIK.M. 17/8, Lef 1, M. 21 Eylül 1896/H. 13 Rebiülahir 1314.

¹⁰⁴ BOA. DH.TMIK.M. 17/8, Lef 3, M. 22 Eylül 1896/H. 13 Rebiülahir 1314.

¹⁰⁵ BOA. DH.TMIK.M. 17/8, Lef 5, M. 29 Eylül 1896/H.21 Rebiülahir 1314.

olmasından ileri gelirken, ona ait bir geminin Saray-ı Hümayun yakınlarında bu şekilde bulundurulması endişe yaratmıştı. Çekilmesi tavsiye edilen İstinye koyunda ise Karakol Vapur-ı Hümayunu bulunduğundan buradan başka bir yere aldırılması Bahriye Nezaretine iletilti.¹⁰⁶ 8 Ekim’de İstanbul Polis Müdüriyetinin emriyle Dolmabahçe Saray sahili yakınında bulunan yelkenli, kiralanan bir istimbot ile İstinye koyuna götürüldü.¹⁰⁷ Bir ay sonra ise Tersâne-i Âmire’ye çekildi ve izinsiz bir yere bırakılmaması emredildi. Aralık ayında Mateos Efendi tarafından liman idaresinden seyahat izin belgesi için dilekçe sunulduğunda, yelkenlinin durumuna dair kurumlar arası yazışmalar devam ediyordu. Dahiliye Nezaretince geminin denizde dolaşımında bir sakınca yoktu. Ancak Bahriye nazırı, Padişah’ın emri olmadan karar verilemeyeceğini ifade etmişti.¹⁰⁸

İki yıl sonra Apik Efendi iade talebini tekrarlayınca vapurun iade edilmemesi açıkça bildirildi.¹⁰⁹ Yelkenlinin uzun yıllar gözetimde tutulmuş olması, Apik Efendi’nin serbest bırakılmasına rağmen, en azından hükümet nazarında eski itibarını elde edemediğini gösteriyordu. 12 Kasım 1898 tarihli Sadrazamlığa hitaben yazdığı arzuhalde yelkene el konulmasının gerekçelerini bizzat kendisi dile getiriyor ve iddiaların asılsızlığının ispatına girişiyordu. Onun ifadeleriyle banka baskını esnasında yelkenli; “güya yanıcı/patlayıcı maddelerin muhafazasında kullanılmıştı.” Apik Efendi isnat edilen suçun delilsizliği üzerinde dururken, yelkenlide bulunduğu iddia edilen yanıcı maddelerin varlığı halinde gemi kaptan ve tayfasının tutuklanması ve kanunen ceza almaları gerektiğini ileri sürüyordu. Dolayısıyla isnat edilen suç bir hikâye, kurguya dayalı ve suizandan ibaret saymaktaydı. Bu suretle II. Abdülhamit’ten; “adalet ve hakkaniyetin artık ertelenmeden icrası” noktasında emir vermesini bekliyordu. Uncuyan’ın Padişah ve devlete bağlılığını beyan ederken dikkat çektiği şahsi vasıfları da kayda değerdi. “Değil böyle bir sefineyi, tüm servetini, elli kadar aile üyesiyle can ve hayatını bile Padişah uğrunda vatana feda ve terk eylemeyi sadıkane bir vazifeden addederken, yegâne sermayesinin sadakat ve bağlılıktan

¹⁰⁶ BOA. DH.TMIK.M. 17/8, Lef 3, M. 30 Eylül 1896/H. 22 Rebiülahir 1314.

¹⁰⁷ BOA. DH.TMIK.M. 17/8, Lef 11, M. 8 Ekim 1896/H. 1 Cemaziyelahir 1314.

¹⁰⁸ BOA. Y.MTV. 149/70, Lef 1, M. 24 Aralık 1896/H. 19 Receb 1314.

¹⁰⁹ BOA. Y.MTV. 179/176, Lef 1, M. 2 Ağustos 1898/H. 14 Rebiülevvel 1316).

ibaret olduğunu” ekliyordu.¹¹⁰ Eylül 1901’e gelindiğinde yelkenli hala teslim edilmemiş, beş yıldır tersanede kullanılamaz hale gelmişti. Apik Efendi’nin yeni arzuhalı yasağın kaldırılması ya da yelkenlinin Bahriye Nezaretince satın alınmasını öneriyordu. Sefer yasağı doğrudan Padişah emriyle verildiğinden Bahriye Nazırının ne yapılması gerektiğiyle ilgili bir fikri yoktu.¹¹¹

II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinden sonra Uncuyan’ın yelkenli meselesi tekrar gündeme geldi. Yazışmalarda *devr-i istibdatta Tersane’de tutulmuş sefine* şeklinde bahsedilen gemi için verilmesi gereken tazminatın nereden ve ne şekilde ödeneceği tartışma konusu olmuştu. Zaman itibarıyla sefine içerisinde 1.550 kıyye bakır bedelinden 2.000, ticaretten mahrum kaldığı, kaptan ve tayfasına verilen ücret ile kumanya bedeli olarak toplamda 7 bin 345 Osmanlı lirasının ödenmesini biraderi (kanunî olarak diğer varislerinin vekili) Mateos Efendi talep etmişti. Apik Efendi’nin ölümü sonrası yelkenli satılmak istense de Tersâne’de çürümeye bırakıldı. Ailenin mahrum kaldığı kazancı ya da çalışanların maaşlarını talep etmeye kanunen hakları yoktu. Ancak sefinenin ve mevcut değil ise içindeki eşyanın tahmin edilen kıymetini aileye ödemek veyahut sefinenin iadesi ile el konulma tarihinden son ana kadar sefinenin düşen değerinin kendilerine ödenmesi gerekiyordu. Dönemin Bahriye Nazırı Akif Hikmet Paşa konuya matuf evrakları inceleyince sefineye el konulmasını *devr-i sabıkın mu’amelat-ı müstebidanesinden* olarak ifade etmişti.¹¹²

Uncuyan ailesine ait gemilerin Birinci Dünya Savaşı esnasında da kömür nakli yapmaya devam ettiği anlaşılır. Donanma Mecmuası’nın 30 Ağustos 1917 tarihli nüshasında, Karadeniz sahilleri boyunca hükmeden korkunç fırtınanın pek çok deniz kazasına sebep olduğu, gece yaklaştıkça fırtınanın şiddetini arttırdığı ve göz gözü görmeyecek kadar yağmur yağmaya başladığı yazıyordu. Bu esnada Uncu Apik Efendi’nin yedi yüz tonluk bir barkosu (üç direkli, tam armalı bir tip yelkenli tekne) Kozlu’da Gürcü kumpanyası hesabına kömür yüklemekte olduğu halde korkunç

¹¹⁰ BOA. BEO. 1206/90428, Lef 5, M. 12 Kasım 1898/H. 27 Cemaziyelahir 1316.

¹¹¹ BOA. BEO. 1704/127765, Lef 4, M. 17 Eylül 1901/H. 3 Cemaziyelahir 1319.

¹¹² BOA. ŞD. 15/34, Lef 1, M. 22 Kasım 1909/H. 9 Zilkade 1327.

Iodos fırtınasının ani çıkışı üzerine ne demirini alarak ne de zincirini fora ederek denize açılabilmişti.¹¹³

Göksu Değirmeni İşletmesi

Göksu Değirmeni, Apik Efendi'nin un ticaret merkezlerinden biriydi. Bu işletmenin dışında Apik Efendi'nin un işiyle meşgul olduğu birkaç yer daha vardı. Her ne kadar dış dünya ile çok fazla bağlantılar kurmamış olsa da 1899'da Amerika'dan çuvallarla un getirtmeye başlamıştı.¹¹⁴ Mesela Sirkeci'de, Köprülü Han'daki Osmanlı Ticarethanesi sahibi Ahmet'in arzuhaline bakılırsa buradaki un fabrikası Apik Efendi'ye aitti ve kontrat süresi 1900 yılının Temmuz ayında sona ermek üzere imzalanmıştı.¹¹⁵ İşlerinin aksamaması için ambar olarak gemileri kullanırken, Paşa Limanı'ndaki un fabrikası önüne gidiş-geliş ve zahire yüklü vapur mavnalarının bağlanması için Tersaneden şamandıra kiralamıştı.¹¹⁶ İş yerlerinin başında bir direktör bulundururken, fabrikaların işleyişi belirli kurallara bağlanmıştı. Göksu Değirmeni'nin işleyişi bir bakıma Apik Efendi'nin iş ahlakı ve ticarî başarısının nasıl elde edildiğini gösteriyordu. İşe geliş-gidiş saatleri, tatiller, öğle arası, değirmenin açılış-kapanış saatleri, aile sahibi işçilerin izin şartları, işçiler arası ilişkiler, değirmen çalışanlarının iş dışında imalatla bulunmamaları gibi kurallar işleyişe sekte vuracak sorunların önüne geçmek için önceden belirlenmişti. Mesela işçilerin sabahları işe geliş saatleri mevsimlere göre düzenlenmişti. Nöbetle çalışanlardan başka işçilerin tümü akşamları saat on birde çan vurulduğunda işi bırakıyorlardı. Öğlen tatili yine çan ile duyurulurdu. Yemek saatinden önce kimse işini terk edemezdi. Öğle arası kırk beş dakika kadardı. Çan sesiyle beraber iş başına dönülürdü. Geceleri değirmenin kapısı saat ikide kapanır ve içeri kimse alınmazdı. Aile sahibi işçiler on beş günde bir kere cumartesi akşamları ancak direktörün müsaadesiyle İstanbul'a evlerine gidebilirdi. Direktör Melkon Efendi vakit ve fabrikanın durumuna göre müsaade eder ya da etmezdi. İzinli çalışanlar ise pazar akşamından dönmek zorundaydı. Meşru bir gerekçe olmadan bu kaideye uyulur, aksi takdirde bir defa için bir meciדיye ikinci defa için iki meciדיye günlük ya da

¹¹³ *Donanma Mecmuası*, 8/85, 30 Ağustos 1914, s. 1362.

¹¹⁴ *BOA. BEO.* 1374/103031, Lef 1, M. 20 Eylül 1899/M. 14 Cemaziyelevvel 1317.

¹¹⁵ *BOA. ŞD.* 3003/38, Lef 1, M. 23 Temmuz 1900/H. 25 Rebiülevvel 1318.

¹¹⁶ *BOA. Y.PRK.ZB.* 25/24, Lef 1, M. 21 Nisan 1900/H. 20 Zilhicce 1317.

aylıklardan kesintiye gidilirdi. Üçüncü defada ise işçi işten çıkarılırdı. Değirmendeki işçiler ne sebebe bağlı olursa olsun birbirleriyle kavga etmeyerek direktöre müracaat etmesi gerekirdi. Belirlenmiş kurallara riayet etmeyenler, tekrarlar halinde nakdî tazminat ödemek zorundaydı.¹¹⁷

Değirmenin iç işleyişi ve bünyesinde kurulmuş bir yardım sandığı mevcuttu. Firmaya gelen tüccar ve esnaftan sandığa para yardımında bulunmaları isteniyordu. Ancak bu usul zamanla şikâyetlerin de artmasıyla dikkat çekmeye başladı. Neticede polis komiseri Abdullah Zeydi bizzat fabrikayı ziyaret ederek bir rapor hazırladı. Hamal, taşçı, kayışçı ve farklı hizmetlerde çalışan elli beş kişi sadece Ermenilerden seçilmişti.¹¹⁸ Apik Efendi'nin izahatına göre değirmende ispitalya¹¹⁹ adındaki sandık uygulaması değirmenin idaresi için kararlaştırılmış esaslardandı. Bir varakaya yazılmışsa da zabitanın bildirdiği gibi bir talimat şeklinde olmayıp değirmenin iyi idare edilmesi içindi. Evrak içeriğinin fabrika idaresiyle amele arasında yapılmış bir mukavele olduğu anlaşılrsa¹²⁰ da fabrika takip edilmeye devam etti. 1895 Nisan'ında un fabrikasının imalatında verimin artırılması amacıyla gazla çalışan buhar makinesinin fabrikaya yerleştirilmesi dahi Zaptiye Nezaretinin takibine takılmıştı.¹²¹ Makine yerleştirilmiş, ancak bir süre sonra gaz kokusunun genel sıhhati ihlal ettiğine ilişkin şikâyetler artmaya başlamıştı.¹²² 1896'da Osmanlı Bankası Baskını sonrasında ise değirmen doğrudan gözlem altına alındı. Çalışanların kimlikleri belirlendi, Üsküdar mutasarrıflığınca on yedi taşralı bekâr amelenin çalıştığı not edildi.¹²³ Aynı günlerde Apik Efendi de zan altındaydı ve sorgulanması gerektiği düşünülüyordu.¹²⁴

1896 Ermeni Olayları, Apik Efendi'nin Tutukluluğu ve 1905 Suikastı

¹¹⁷ BOA. ŞD. 1291/6, Lef 1, M. 3 Mart 1894/H. 25 Şaban 1311).

¹¹⁸ BOA. A.MKT.MHM. 626/1, Lef 12, M. 16 Ağustos 1894/H. 13 Safer 1312).

¹¹⁹ Gayrimüslimler tarafından yaptırılan gurebâ hastaneleri için kullanılır bir tabir.

¹²⁰ BOA. A.MKT.MHM. 626/1, Lef 3, M. 7 Ekim 1894/H. 6 Rebiülahir 1312.

¹²¹ BOA. Y.PRK.ZB. 15/56, Lef 1, M. 7 Nisan 1895/H. 11 Şevval 1312.

¹²² BOA. DH.MKT. 391/12, Lef 2, M. 29 Haziran 1895/H. 6 Muharrem 1313.

¹²³ BOA. ZB. 78/6, Lef 1, M. 17 Eylül 1896/H. 9 Rebiülahir 1314.

¹²⁴ BOA. Y.A.RES. 82/29, M. 23 Eylül 1896/H. 15 Rebiülahir 1314.

1890'lı yıllar Uncuyan Apik içim bir dizi sorunun başlayacağı, Apik Efendi'nin geri plana itileceği bir dönemi ifade ediyordu. Bilhassa İstanbul Kumkapı Ermeni Olayı'ndan (27 Temmuz 1890)¹²⁵ sonra Sultan, Ermeni ihtilalcilerin önde gelen Ermeni tüccarlar tarafından finanse edildiğini düşünmeye başladı. Dolayısıyla ilk tedbir olmak üzere Ermenilerin bundan sonra hiçbir ihale ve muameleye kabul edilmemelerini ve kendileriyle hesapların kesilmesini kesin olarak emretti.¹²⁶ Apik Efendi de Ermeni olaylarının tırmanışa geçtiği doksanlı yıllar boyunca Ermeni örgütleri ile Osmanlı yönetimi arasında kalacak, tutuklanacak ve en nihayetinde para yardımıyla bulunmadığı için Ermeni devrimci örgütü tarafından suikasta uğrayarak hayatını kaybedecekti.

Apik Efendi'nin ihtilalci örgütlerle iltisaklı olduğunu beyan eden ilk kişi, Mekteb-i Mülkiye'de dersler vermiş olan Ali Şahbaz Efendi'ydı.¹²⁷ Kumkapı Hadisesinden üç gün sonra bilgisine başvurulmak üzere Derviş Paşa tarafından davet edilen¹²⁸ Ali Şahbaz Efendi, olayları Avrupa'da teşkil edilmiş Ermeni komitelerinin işi olarak görüyordu. O sıralar Patrik aleyhine İstanbul'da bir fırka teşkil edildiğini, bu fırkaya bütün seçkinlerin dahil olduğunu, asıl reisleri olarak ise Uncuyan Apik

¹²⁵ Ermeni Patrikhanesinin yanında Kumkapı Kilisesinde halk ayin için toplanmış, Patrik Horen Aşıkyan da vaaz vermek üzere gelmişti. Vanlı Artin Cangülyan Patrik'in konuşma yaptığı kürsüye elinde bir kağıtla yanaşır. Patrik engel olmaya çalışsa da başarılı olamaz. Bu arada Patrikhane özellikle Doğu Anadolu'dan gelmiş Ermeniler tarafından kuşatılmıştır. Patrik darp edilir. Horen Aşıkyan taraftarlarına silahlarla saldırılır. Asayişin temin için gelen polisler de saldırılar olur; Musa Şaşmaz, "Kumkapı Ermeni Olayı (1890)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, (2004), ss. 107-108.

¹²⁶ Tahsin Paşa, a.g.e, s. 179.

¹²⁷ Ali Şahbaz Efendi 1843'te Kayseri'de doğmuş, yedi yaşında iken ailesiyle beraber İstanbul'a gelmişti. Henüz on üç yaşını bitirmeden ailesi tarafından Paris'e gönderilmiş ve orada altı sene kalarak tahsil görmüştü. İstanbul'a döndükten sonra Adana ve Halep vilayetlerinde bulunmuş, üç sene kadar Halep Fransa Konsoloshanesi baş tercümanlığı yapmıştı. Bu vesile ile o sıralarda Halep Valiliğine tayin edilen Ahmet Cevdet Paşa ile ahbablık etme şansı bulmuştu. Ahmet Cevdet Paşa'nın yeniden teşekkül eden Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına atanmasıyla Ali Şahbaz Efendi İstanbul'a çağırılmış ve 1.500 kuruş maaş ile Divan-ı Ahkâm birinci sınıf zabıt kitabetine atanmıştı. Daha sonraları Mahkeme-i Ticaret, Mahkeme-i Temyiz azalıkları yapan Ali Şahbaz Efendi, Mekteb-i Mülkiye'de hukuk dersleri de vermişti; M. Asım, "Ali Şahbaz Efendi Hazretleri", *Servet-i Fünun*, 14/350, 26 Kasım 1897, s. 186.

¹²⁸ BOA. Y.A.HUS. 237/56, Lef 15.

Efendi'nin olduğuna işaret etmekteydi. Ali Şahbaz Efendi'yi Uncuyan'a yönelten ise Kartal Ermeni Kilisesi vaizi Rahip Mampre idi. Rahibin olacıklara ilişkin sunduğu muhtırayı, Şahbaz Efendi aynı gün Derviş Paşa ve Dahiliye müsteşarı Rıdvan Beyefendi'nin yüzlerine karşı okumuştı. İhtilal vasıtasıyla Patriği istifaya zorlamak için bir fırkanın teşkil edildiğini beyan eden rahip, bu fırkanın Uncuyan Apik Efendi'nin riyaseti altında olduğunu öne sürüyordu.¹²⁹ Apik Efendi'ye yönelik devlet nezdindeki ilk şüpheli nazar, Ali Şahbaz Efendi tarafından 30 Temmuz 1890'da Derviş Paşa'ya sunulan bu raporla oluşmuş oldu. Tarih itibarıyla aralarında Apik Efendi'nin de yer aldığı İstanbul'un Ermeni muteberleri hükümetin emriyle sık sık bir araya gelmeye başladı. Hükümet ise Ermeni ilerini gelenlerini izliyordu. Mesela Asayan-Uncuyan Vapur Şirketi direktörü Artin Efendi takip edilenler arasında olmuştu.¹³⁰

Apik Efendi'nin komite ile iltisakını iddia eden bir diğer kişi Bandırma eski murahhas vekili Dravski ismindeki bir din adamıydı. Katoligos seçiminde, Tiflis komitesi tarafından Kudüs'e gönderilen Ağayan Gazar'ın, Uncuyan Apik çevresi ile İstanbul'da görüşüp, sonra Hrimyan (Kırımian) ile görüşmek üzere Kudüs'e gittiğini iddia ediyordu. Ermeni hadisesi ile ilişkilendirdiği Londra'daki Minas Çeraz'ı da Apik Efendi ile bağlayan rahip, Çeraz'ın Apik Efendi'nin idare azalığında bulunduğu Galata Mektebi'nin müdürü iken *her halde* Apik Efendi'nin onayıyla Londra'ya gittiğini, Gladston ile bir mülakat yaparak Gladston'dan iktidara geldiği vakit Ermeni meselesi için çalışacağına dair söz aldığını iletir. Üstelik Katoligos seçiminde Hrimyan'ı destekleyerek Patrik üzerinde etkili olduğunu yazar. Apik Efendi güruhu olarak tanımladığı çevrenin vükelâ ve memurlar üzerinde oldukça etkili olduğuna da dikkat

¹²⁹ BOA. Y.PRK.ASK. 63/7, Lef 1-5, M. 3 Ağustos 1890/H. 16 Zilhicce 1307.

¹³⁰ Jandarma dairesi sevk memuru kolağası Hüseyin Daim Bey; Büyük Ada'da Artin Efendi'nin tekrarlanan davetlerinden endişe duyduğunu beyan ederken, elliye yakın Ermeni ileri geleni, İngiliz tercümanı ve içlerinde bazı memurların bulunduğu bu ziyafetleri tehlikeli gördüğünü ifade ediyordu; BOA. Y.PRK.ASK. 84/31, Lef 1, M. 9 Ağustos 1892/H. 15 Muharrem 1310.

çeker.¹³¹ Ancak Rahip Dravski'ye hem Ermeni hem de Osmanlı makamlarınca pek itimat edilmediğini belirtmek gerekir.¹³²

1891 Haziran'ında Ermeni Patrikhanesi, Galata Kilisesinde, cemaatin genel meclisine üye seçimi için toplandığında, yedi kişilik ruhaniden başka, tüccar ve memurlardan müteşekkil üyelerden Maksudzade Simon Beyefendi ve Şurâ-yı Devlet azası Nuryan Efendi ile muteber bir sarraf olarak belirtilen Uncuyan Apik Efendi¹³³ hala itibarlı bir seçkin konumundadır. Tahsin Paşa'nın aktardığına göre "Ermeni milletini maruz olduğu felaketli akıbetten kurtarmak için bir taraftan Ermeni Patrik'i, diğer taraftan da Hariciye Müsteşarı Artin Paşa (Dadyan) ve Hariciye hukuk müşaviri Gabriel Noradonkyan Efendi aralıklarla Saray'a gelirler, Sultan'ı Ermeni meselesi noktasında teskin etmeye çalışırlardı.¹³⁴ Artin Paşa, Maksudzade Simon Bey ve Uncuyan Apik Efendi'nin bir araya geldiği toplantılardan birinde Ermeni meselenin çözümü olarak ortak bir kanaate varılmış, Avrupa'daki komitecilerin para ile elde edilmesi ve Ermenilere genel af ilan edilmesi yönünde fikir birliğine varılmıştı. Ancak Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa bu fikre karşı çıkıyor, böyle bir durumda "komitecilerin büyük bir kısmının para kapmak için Londra'ya firar ile daha şiddetli teşebbüslere kıyam edeceklerinden zerre şüphe olmadığını" vurguluyordu.¹³⁵ 1895 sonrası Ermeni gerginliğinin tırmanışa geçtiği sıralarda Mühürdar'da ikamet eden Uncuyan Apik Efendi, Noradonkyan Efendi'yi ziyaret ederek, "Simon Bey ve benim hangi bela ile içinde olduğumuzu bilemezsiniz" şeklinde tedirginliğini dile getirmişti. Saraya çağırılmışlar, Mabeynci Faik

¹³¹ BOA. Y.PRK.AZJ. 22/57, Lef 1-4, M. 30 Temmuz 1892/M. 5 Muharrem 1310; Rahip Dravski için ayrıca bkz. Eraslan, *a.g.t.*, ss. 572-577.

¹³² Rahip Dravski'nin Ermeni bir rahip iken, Katolikliğe geçerek koruma elde etmeye çalışmıştı. Ermeni Patrikliği, kötü hareketlerinden dolayı hakkında pek çok ihbarın yapıldığını ekler. Zaptiye Nezareti'nden Adliye ve Mezahip Nezaretine havale edilen tezkirelerden birinde ise Dravski'nin Paris'te kurulmuş fesat cemiyetinin üyelerinden olduğu bildirilir, BOA. Y.MTV. 69/10, Lef 3, M. 13 Ekim 1892/H. 21 Rebiülevvel 1310; BOA. BEO. 94/6999, Lef 2, M. 22 Ekim 1892/H. 30 Rebiülevvel 1310.

¹³³ BOA. Y.MTV. 51/73, Lef 8, M. 29 Haziran 1891/H. 22 Zilkade 1308.

¹³⁴ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 179.

¹³⁵ BOA. Y.PRK.ZB. 11/75, Lef 1, M. 13 Haziran 1893/H. 28 Zilkade 1310, Detaylı bilgi için bkz. Güllü, *a.g.e.*, s. 181.

Recep Karacakaya, "Ermeni Terörizminin Bilinmeyen Bir Yönü; Ermeni Komitecilerinin Ermeni Toplumunun Zenginlerine Yaptıkları Suikastler", 1000. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri, Ed. Mustafa Sıtkı Bilgin, Yıldız Devci Bozkuş, Ankara 2019, s. 324.

Bey doğrudan; “ihtilalci Ermeni komitelerini nasıl kurduysanız, Sultan’ın iradesi üzerine (şimdi) öyle feshetmelisiniz” diyordu.¹³⁶ Sadrazam Mehmet Said Paşa, Apik ve Nuryan Efendilerin hadiseyi Rusya’dan gelmiş on beş kadar Ermeni’ye bağladığını ifade eder. İkilinin olaylarda Patrik’in dahli olmadığını, polis tarafından Rusyalı Ermeniler hakkında müsamaha gösterildiğini içeren beyanlarını nakleder.¹³⁷ Mabeynci Faik Bey, Simon Bey’i ihtilalci olarak suçlasa da Partik Horen Aşıkyan üzerindeki etkisi sebebiyle 1894’te bir suikast sonucu, sırtından iki ağır yara aldığını da belirtmek gerekir.¹³⁸

Her ne kadar komite Maksudzade Simon ve Uncuyan Apik gibi cemaat muteberlerini hedef alsa da Saray ve çevresinde söz konusu isimleri komitelerle bağlantılı görenler vardı. Oysa dönemin Ermeni gazetelerinden *İravunk* Apik Efendi’den şöyle bahsediyordu: “İstanbul’da hükümete faydalı ve tarafgir.”¹³⁹ Bu da onun Osmanlı hükümeti ile Ermeni devrimcileri arasında kaldığına işaret eder. Noradonkyan Efendi Sultan’ın endişeli yapısını iyi biliyordu. Apik ve Simon Efendilere yöneltilen ithamların bir jurnalden kaynaklandığını düşündüğünden, bir süre sonra da Sultan’ın unutacağını bildiğinden Apik Efendi’ye zaman kazanmaları konusunda tavsiye vermişti.¹⁴⁰ Eylül ayının son günlerinde Babıali’de komitenin başlattığı gösterilerin yatıştırılması amacıyla başvuru Ermeni ileri gelenleri arasında yine Uncuyan Apik vardı. Ancak bu teşebbüs de pek işe yaramadı. Komitecilerin, Uncuyan Apik ve Şurâ-yı Devlet azası Ohannes Nuryan Efendileri suçlayan beyanları, kargaşaları daha da artırabilecek olumsuz bir duruma sebebiyet vermişti.¹⁴¹ Apik Efendi, Nuryan ve Gabriel Noradunkyan Efendiler, Patrikhaneye giderek nasihatte bulunmaları için yine Saray’a çağırılmışlardı. Gabriel Efendi, Ermeniler içinde anarşistler var diyerek olası bir suikasttan korkuyordu. Dolayısıyla Apik

¹³⁶ Karakoç, *a.g.m.*, s. 102.

¹³⁷ *Sultan II. Abdülhamid’in Sadrazamı, (Küçük) Mehmed Sa’îd Paşa’nın Hâtıratı*, Cilt. 1, s. 258.

¹³⁸ Güllü, *a.g.e.*, s. 194.

¹³⁹ *İravunk* gazetesinden aktaran; Hülya Eraslan, *Osmanlı Bankası Baskının (1896) Ermeni Basınında Ele Alınışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. 273.

¹⁴⁰ Karakoç, *a.g.m.*, ss. 102-103.

¹⁴¹ Ramazan Erhan Güllü, “II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Sorunu”, 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, C.1, Ed. Hatice Oruç, vd. Ankara 2019, s. 1031.

ve Nuryan Efendiler Patrikhane'ye gönderilmişlerdi.¹⁴² Noradunkyan Efendi endişelerinde haklıydı. Komite, Galata'da, Beyoğlu'nda, Balık Pazarı'ndaki kiliselerde toplanıyor, dışarı sevk ettikleri adamları vasıtasıyla meslek erbabı ve tüccardan Ermenilere "siz Ermeni değilsiniz, ne duruyorsunuz, ayaklanınız, yoksa öldürürüz" şeklinde bildirimde bulunuyorlardı.¹⁴³ Apik ve Nuryan Efendiler Çarşamba günü saat dörde doğru geri gelerek Ermenilerin toplanmasına son verildiği yolunda teminat vermişlerse de yine şurada burada toplanmaların, satışmaların kesilmediği haberleri gelmeye devam etti.

Sadrazam Mehmet Sait Paşa, Apik Efendi'nin bir üst mahkemede yargılanmalarına ilişkin birkaç kere şifahen Padişah'tan emir geldiğini belirtir. Apik ve Nuryan Efendilerin Patrikhane'ye giderken Uncuyan'ın güya revolverle beraberlerindeki askeri tehdit ettiği, ayrıca komitelere yardımda bulunduğu Sadrazam'a gerekçe olarak sunulmuştu. Mehmet Sait Paşa ise elde delil olmadıkça ithamları ve bir üst mahkeme teşkilini adalete aykırı görmüş, bunun kötü bir etki yaratacağını açıkça beyan etmişti.¹⁴⁴ Fakat Apik Efendi'nin de doğrudan suçlanacağı İstanbul'daki Emeni vakasının en mühim safhası Osmanlı Bankasına yapılan hücumdu.¹⁴⁵ Komiteciler, yabancı devletlerin daha esaslı bir surette temini için Osmanlı Bankası'nı basmayı ve burayı havaya uçurmayı öne sürerek amaçlarına ulaşmaya karar vermişlerdi.¹⁴⁶

26 Ağustos 1896'da Ermeni devrimcileri tarafından Osmanlı Bankasına baskın yapıldığı gün, saat dokuz sıralarında Uncuyan Apik, arkasında birkaçı setre pantolonlu ve diğerleri şalvarlı on bir Ermeni ile Celal Bey Hanı'ndan çıkınca han kapısı her zamankinden iki saat evvel kapanmış ve handa yatmaları normal olmayan oda sahiplerinden yirmi kadar Ermeni o gece handa kalmış, o günün akşamı yani Perşembe gecesi saat dörtte handa kalan Ermeniler sokaktan geçen askerler üzerine humbara ve revolver atmaya başlamıştı. O gece handa arama

¹⁴² *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı, (Küçük) Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtîrâtı*, Cilt. 1, s. 271.

¹⁴³ *BOA. Y.PRK.ŞH. 7/35, Lef 2, M. 7 Ekim 1895/H. 17 Rebiülahir 1313.*

¹⁴⁴ *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı, (Küçük) Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtîrâtı*, Cilt. 1, s. 271.

¹⁴⁵ Tahsin Paşa, *a.g.e*, s. 71.

¹⁴⁶ *Ermeni Komitelerinin Âmâ ve Harekât-ı İhtilâliyesi - İlân-ı Meşrî Meşrûtiyetten Evvel ve Sonra*, İstanbul 1332, 17.

yapılmış, Apik Efendi'ye ait olan altı oda anahtarları bulunamadığından incelenememişti.¹⁴⁷ Demircilik yapan Kigork isimli bir Ermeni ise Topkapı civarında ve karakol etrafında dolaştığı esnada yakalanmış, "Truşak isimli Ermeni cemiyetinin reisi Uncuyan Apik'in emriyle kol ve karakolları teftişle görevlendirildiğini" beyan etmişti.¹⁴⁸ Ancak Uncuyan'ın doğrudan suçlanıp tutuklanmasına sebep olan şey, idaresi altındaki Galata Kilise ve mektebinde yapılan aramalarda elde edilen eşyalardı. Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'ya göre iki günde ele geçirilen zararlı evrakin arkası alınamamıştı. Burası bir fesat merkeziydi ve zaptiye muhbirlerine yapılan suikastlar, tehditle Ermeni zenginlerinden toplanan paralar bu merkezin işleriydi. Aramalarda cinayet fedailerinin isimlerinin yer aldığı defterler bulunarak tercüme edilmişti.¹⁴⁹ Peş peşe sıralanan ithamlar, kilise ve mektepten çıkan eşyalar delil sayılarak Apik Efendi tutuklanmak üzere hükümete getirilmişti.¹⁵⁰ Zan altındaydı ve sorgulanması gerekiyordu.¹⁵¹

Aynı günlerde *Le Matin* gazetesinin İstanbul'daki muhabiri, Apik Efendi'nin devrimci komite ile suç ortaklığı suçlamasıyla geniş katılımlı bir mahkemeye çıkarıldığını, iddiaların dinlendiğini ve davanın ertelendiğini naklediyordu.¹⁵² Bir süre tutukluluğun ardından hastalığını öne süren Apik Efendi, kefaletle hanesine gönderilmesini ve sorgusunun bu şekilde yapılmasını talep eden bir arzuhal sundu.¹⁵³ Doğrudan Padişah'a hitaben yazdığı 25 Kasım tarihli arzuhalinde, sadakatten ayrılmamakla iftihar ediyor, Sultan uğruna canını feda edebileceğini ifade ediyordu. Sözcüklerin özenle seçildiği belli olan arzuhalin devamında hükümet ve milletine karşı bir güne ihanete cüret etmediğini, ihtilalcileri ise her şekilde kınamayı ve hükümete teslimi vazifeden sayıyordu. Hariciye müsteşarı Artin Paşa'nın Beşiktaş'taki ikametgahına nakil isteğini¹⁵⁴ bir bakıma teminat olarak sunuyordu.

¹⁴⁷ BOA. Y.PRK.KOM. 9/21, Lef 12; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909)*, C. III, Haz. Recep Karacakaya vd., Ankara 2009, s. 33.

¹⁴⁸ BOA. Y.PRK.KOM. 9/21, Lef 15; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909)*, C. III, s. 41.

¹⁴⁹ BOA. Y.PRK.ZB. 18/16, M. 24 Eylül 1896/H. 16 Rebiülahir 1314.

¹⁵⁰ Eraslan, *a.g.t.*, ss. 271-272.

¹⁵¹ BOA. Y.A.RES. 82/29, M. 23 Eylül 1896/H. 15 Rebiülahir 1314.

¹⁵² *Le Matin*, 20 Ekim 1896.

¹⁵³ BOA. A.MKT.MHM. 630/5, Lef 7, M. 6 Ekim 1896/H. 28 Rebiülahir 1314.

¹⁵⁴ BOA. İ.HUS. 50/90, Lef 3, M. 25 Kasım 1896/H. 19 Cemaziyelahir 1314.

Dönemin Şurâ-yı Devlet azası ve Matbuat-ı Ecnebiye Müdürü Nişan Efendi, Apik Efendi'nin ihtilalcilerle iltisaklı olmadığına inananlardandı. Doğrudan Padişah'ın emri ile Apik Efendi'ye ihtarlarda bulunması amacıyla gönderilen Nişan Efendi, uyarıları karşısında Apik Efendi'nin cevaplarının doğal olarak inkâr suretinde olduğunu ifade etmişti. Nişan Efendi'ye göre Ermeni fesadını tertipleyenlerin ekserisi tahsil gören veyahut iş dolayısıyla bir müddet Avrupa'da vakit geçiren, hayallere düşmüş birtakım kişilerdi. Oysa Apik Efendi okuma-yazması olmayan cüheladan biriydi.¹⁵⁵ Bu arada içeriği bilinemese de 15 Ekim tarihli ve Başkâtib Tahsin Paşa imzalı bir belgeye göre Sadrazam Halil Rıfat Paşa, oğlunu gönderip Apik hakkındaki bir mühürlü arızasının Padişah'a takdim edilip edilmediğini sorduruyordu. Çarşamba gecesi saat 4.30'da gelen bu mühürlü Sadaret arızasının Lütü Ağa eliyle Padişaha arz edildiği cevabı verilmişti.¹⁵⁶

Apik Efendi, rahatsızlığından dolayı Ermeni hastanesine naklettirilmesi gündeme gelse¹⁵⁷ de muhtemelen olası bir suikasta karşı Ermeni hastanesine gitmekten kaçınmıştı. Bu sebepten Zaptiye Dairesinde kaldığı odaya geçmekte ısrarcı oldu.¹⁵⁸ Yaklaşık yetmiş yaşlarındaydı. Atar damar yapısında yaşı gereği sorun vardı ve kalp hastasıydı.¹⁵⁹ Hükümet, hapishanede vefatı halinde yayılacak dedikodudan çekiniyordu. Mahkûm edilirse hastalığının vahametine göre vefat etme ihtimali de vardı. Dolayısıyla geçen tutukluluğu yeterli görüldü. Meclis-i Vükelâ'nın görüşü ve Padişah iradesiyle 9 Aralık 1896'da tahliyesine karar verildi.¹⁶⁰ 10 Aralık'ta ise serbest bırakıldı.¹⁶¹

Davayı takip eden sefirlerden İngiltere büyükelçisi Philip Currie, bazı sefirlerin bu tutuklamaların esas amacının şantaj olduğuna inandıklarını belirtmekteydi. Hatta Sadrazamın Apik Efendi'den 30.000 sterlin fidye talep ettiğini iddia etmişti.¹⁶² Büyükelçi davayı takip etmek üzere Mr. Stavrides isminde birini görevlendirmişti. Uncuyan hakkındaki altı

¹⁵⁵ BOA. Y.PRK.DH. 9/27, Lef 1, (tarih yok).

¹⁵⁶ BOA. Y.PRK.BŞK. 48/30, Lef 1, M. 15 Ekim 1896/H. 8 Cemaziyelevvel 1314.

¹⁵⁷ BOA. A.MKT.MHM. 630/5, Lef 9, M. 26 Kasım 1896/H. 20 Cemaziyelahir 1314.

¹⁵⁸ BOA. İ.AZN. 23/1, Lef 1, M. 29 Kasım 1896/H. 23 Cemaziyelahir 1314.

¹⁵⁹ BOA. İ.AZN. 23/1, Lef 3, M. 26 Kasım 1896/H. 20 Cemaziyelahir 1314.

¹⁶⁰ BOA. İ.AZN. 23/1, Lef 5, M. 9 Aralık 1896/H. 4 Receb 1314.

¹⁶¹ BOA. A.MKT.MHM. 630/5-14; 10 Aralık 1896 (5 Receb 1314).

¹⁶² F.O.424/189, Sir P. Currie to Marquess Salisbury, 1 October 1896, İstanbul, No. 28.

maddelik iddianameye göre; Galata'daki okulun teftiş kurulunun bir üyesi olarak burada ele geçirilenlerden sorumluydu. Devrimci Ermeniler tarafından kendisine gönderilmiş ve istişare için toplantı düzenleneceğine işaret eden bir mektup¹⁶³ onun örgütlerle bağlantılı olduğuna delil sayılmıştı. Elinde son Patrik Nerses'ten gelen sakıncalı görülmüş ayrıca üç mektup vardı. Ofisinde sakıncalı olarak tabir olunan "Manzume" (Manzume-i Efkâr olmalı) isimli gazete bulunmuştu. Yine ofisinde, Eçmiyadzin'deki Katoliklerden gelen ve sakıncalı olduğu düşünülen bir genelgeye rastlanmıştı. Ayrıca kilisenin birinde bulunan bazı fişeklerden sorumlu tutulmuştu. Başsavcı iddianamedeki başlıkları genişlettikten sonra idam cezası verilmesini talep etti. Uncuyan'ın avukatı Galata'daki okulda bulunan silah ve fişeklerden Apik Efendi'nin sorumlu olduğu iddialarını reddetmekle sözlerine başlamıştı. Devrimcilere ait olduğu belirlenen ve belgeler arasında çıkan karta gelince, Apik Efendi, kardeşinin (Mateos Efendi olmalı) zarfı açtığını, içeriğini kendisine hiç göstermediğini ifade ederken, bu zarfın varlığından haberdar olmadığına dikkat çekmişti. Üstüne de komitenin şantaj yaparak bin lira talep ettiği tehdit mektubunu sunmuştu. Her şeye rağmen Apik Efendi üç yıl kalebentliğe mahkûm edildi.¹⁶⁴ Hastalığı sebebiyle serbest bırakılmasının akabinde, Büyükelçi Philip Currie, Apik Efendi'nin özgürlüğünü sağlayan Meclis kararının Padişah'a sunulduğunu bildirmekten onur duyduğunu ifade etmişti.¹⁶⁵

Dönemin yerli-yabancı basını da davayı ilgiyle takip etmişti. Apik Efendi'nin kalebentliğe mahkûm edildiğini yazan *Hürriyet* gazetesi, İstanbul'dan *Daily Mail* gazetesine gönderilmiş bir telgrafa atıfta bulunuyordu. Uncuyan'ın müdafaasında hazır bulunan sefaret tercümanları, yöneltilen suçlamaları ispat edecek delil olmadığı kanaatine varmışlardı. Sefirlerin Babıali'den konuya ilişkin izahat isteyeceklerini yazan gazete, doğrulanamasa da bir rivayete göre Apik

¹⁶³ Bahsi geçen toplantı evrakında; "Dersaadet Taşnaksutyun Ermeni İhtilal Komitesi Şube Reisi Efendi, Merkez komitenin emri üzerine zatınız ile vuku bulacak mülâkat 14 Nisan Pazar günü 6 civarındadır ki bendenizi hanenizde bekleyeceksiniz", yazıyordu. *Anatoli* gazetesi No. 5385'ten aktaran; Hasan Barış Partal, "Anatoli Gazetesi ve Ermeni Milletini Konu Alan Haberlerin Değerlendirilmesi (1894-1897)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 58.

¹⁶⁴ F.O. 424/189, Sir P. Currie to Marquess Salisbury, 22 October 1896, No.118.

¹⁶⁵ F.O. 424/189, Sir P. Currie to Marquess Salisbury, 21 December 1896. No. 827.

Efendi'nin hapishanede zehirlenerek öldüğünü öne sürmüştü.¹⁶⁶ "Ermeni Banker Başını Kaybedebilir" başlığıyla haberi yayımlayan *Hawaiian Gazette*, *The Sun* gazetesinden naklettiği haberinde Apik Efendi'nin bir milyonluk servetine el konulacağını yazmıştı. Vakaya uzun bir köşe ayıran gazete Uncuyan'ın devlet görevlilerine rüşvet vermek ve hükümet fonlarını zimmetine geçirmek suçlamasıyla tutuklandığını yazıyordu. Haberin devamında bir hafta içerisinde serbest kalmanın bedelinin Apik Efendi'ye 100.000 dolara mal olduğuna dikkat çekilmişti. Uncuyan'ın servetinin 10.000.000 dolar olduğu ileri sürülürken, Sultan'ın böyle bir serveti hazinesine aktarma şansını kaçırmayacağı¹⁶⁷ ifade ediliyordu. Oysa Apik Efendi kısa süre sonra serbest bırakılmış, üstelik yaptığı işler dolayısıyla alacaklarının peşine düşmüş ve peyderpey devletten ödeme almıştı. Batı kamuoyunda oldukça gündem olan mesele o tarihlerde New York'ta yayımlanan yılın en önemli olaylarının yer aldığı bir ansiklopedide yer bulmuştu.¹⁶⁸

Tahliye edilışinden 1905'te uğradığı suikasta kadarki süreçte Apik Efendi'nin devletle olan işleri, daha ziyade kalan alacaklarıyla ilgili oldu. Osmanlı hazinesinden önceki senelerden hesapların görüldüğü bu yıllarda, cemaatle olan bağlarını korumaya devam etti. Sultan'a karşı bağlılığını da göstermekten geri durmadı. Tahta çıkışının yirmi beşinci yılının tebriki niyetiyle Sultan'a gümüşten dev bir vazo hediye etmişti. Vazonun altında; "II. Abdülhamit'in 25. Cülûs yılında, tüccar Uncuzade Apik tarafından hediye edilmiştir. 1316/1898-99" yazılıydı.¹⁶⁹ Ancak, altı yıl önce içinde ele geçirilen belgeler, silahlar ve fişekler nedeniyle "fesat merkezi" olarak görülen Galata Kilisesi'ne gitmeye devam etti.¹⁷⁰ Bir yandan da komitenin, üzerindeki baskısı devam ediyordu. "Sizler masum Ermeni kavmini kana bulamak istiyorsunuz. Buna asla müsaade

¹⁶⁶ "Unciyan Apik Efendi'nin Muhâkemesi", *Hürriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1896.

¹⁶⁷ *Hawaiian Gazette*, 20 October 1896, s. 5.

¹⁶⁸ *Annual Cyclopædia and Register of Important Events of the Year*, Thrid Series, Vol. I, New York 1897, s. 740.

¹⁶⁹ Vazo, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nin ikinci avlusuna açılan kapıdan girildiğinde Osmanlı padişahlarının bulunduğu yerde sergilenmektedir, Arzuman, *a.g.g.*, s. 9; Vazo'nun resmi için ayrıca bkz. Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaş asın Kral Osmanlı'da Cülûs, Veraset ve Meşruiyet*, İstanbul 2021, s. 461.

¹⁷⁰ BOA. Y.PRK.ZB. 30/121, Lef 1, M. 12 Ekim 1901/H. 28 Cemaziyelahir 1319.

edilmeyecektir” dediği için “ırk haini” ilan edilmişti.¹⁷¹ Hayli yardımda bulunmaya mecbur kaldığı, nihayet para vermekten bıktığı için ret cevabı verdiği vakit katline karar verildi.¹⁷² Komite, yalnızca birkaç kişinin yardımı kesmesinden değil, diğer zenginlerin de Apik Efendi’yi örnek almasından endişe ediyordu. Bu nedenle komite, Uncuyan’a bir hayli öfkelenmiş¹⁷³ ve Ohannes Afaryan adında bir fedaiyi onu öldürmek üzere Amerika’dan İstanbul’a göndermişti. Afaryan aslen Elazığlıydı. Amerika’da bir bisiklet fabrikasında çalışıyordu. Çok zayıf, çelimsiz ve bir gözü sakattı. Eline bir revolver verilip İstanbul’a gönderildi. Hınçak fedaisi İstanbul’a gelir gelmez Apik Efendi’yi şahsen iyice tanımak ve teşhis edebilmek için Kadıköy’e geçti. Mühürdar Gazinosu bitişğinde, gösterişli köşkün büyük kapısı ile arka taraftaki bahçe kapısı önünde iki gün dolaştı. Apik Efendi’nin şeklini, simasını, kıyafetini inceledi. Bir bahane ile köşkün kapıcısı ile konuşma fırsatı yakaladı ve 26 Ağustos’ta,¹⁷⁴ Galata’da sokak ortasında Apik Efendi’yi öldürdü.¹⁷⁵

1937’de Ziya Şakir bir köşe yazısında olay gününü daha da detaylandırmıştı. Uncuyan suikasta uğrayacağı gün, ortağı olduğu Asayan-Uncuyan Vapur Şirketinin idare merkezi olan Galata’daki Mehmed Ali Paşa Hanı’nın alt katında akşama kadar çalışmış, geç vakit yazıhaneden çıkmıştı. Hanın Karaköy Meydanı’na karşı kapısının önünde bekleyen arabaya bineceği anda iki el silah patlama sesiyle Apik Efendi vurulmuştu. Vaka tam Aziziye Karakolu’nun yanında gerçekleştiği için askerler iki Ermeni komitecisini Mumhane Sokağı’nda yakalamışlardı. Sultanın katiller hakkında verilen idam hükmünü onaylamada tereddüt etmemesi, komitecilere ne kadar öfkeli olduğunu gösteriyordu.¹⁷⁶ Bu suikast II. Abdülhamit’i oldukça etkilemiş, Apik Efendi’nin hemşire ve biraderlerinin konağına hususen bir memur göndererek üzüntülerini paylaşmıştı. Cinayetin ardından Beyoğlu’na kaçan Afaryan, Bahçe Hamamı’nın köşesindeki dükkânda berberlik yapan Simon’un evine

¹⁷¹ Levon Panos Dabağyan, *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 2001, s. 87; Adem Ölmez, *İstanbul’da Sosyal Barışın Bozulması: İstanbul Ermeni Olayları ve Yahudiler*, İstanbul 2010, s. 156.

¹⁷² Karacakaya, *a.g.e.*, ss. 103-104.

¹⁷³ İrtem, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁷⁴ *The New York Herald*, 7 September, 1905.

¹⁷⁵ “Uncu Apik Vak’ası 1”, *Milliyet Gazetesi*, 26 Haziran 1933.

¹⁷⁶ Şakir, *a.g.g.*, s. 14.

saklanmış ve işlediği cinayeti soğukkanlılıkla itiraf etmişti. Cinayeti itiraf eden Afaryan mahkemeden sonra idama mahkûm edildi. O sıralar hemen her vesile ile yabancı hükümetlerin, devletin her türlü işine müdahale etmek istemeleri tabiri caizse moda haline gelmişti.

Apik Efendi'nin katli vakasında da Amerika konsolosluğu himaye eden sıfatıyla öne çıktı. Afaryan üç yıl Amerika'da bulunduğu için Amerikalı sayılıyordu. Afaryan'ın Elazığlı olduğu konsolosluğa delilleriyle anlatıldı. Himayeden vazgeçmelerinde ısrar edildi. Bu himaye meselesi, Baş Müddeiumumi Cemalettin Bey tarafından bertaraf edilmişti.¹⁷⁷ *Pro Armenia* dergisi, bu suikastın Ermeni toplumu açısından yararlı bir kişinin kaybı nedeniyle üzüntü yarattığını belirtmişti. Ayrıca, bu olayın 21 Temmuz Yıldız Suikastı'ndan sonra gerçekleşmesinin, İstanbul'daki devrimci komitelerin varlığını gösterdiği için büyük yankı uyandırdığını yazmıştı. 27 Ağustos'taki cenaze töreni öğleden sonra herhangi bir gösteri olmadan gerçekleşti. Töreni Ermeni patriği yönetmiş, kilisedeki topluluğa padişahın mesajını aktarmıştı.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Konsolosluk temsilcileri Afaryan'ı ziyaret etmek isteyince Cemalettin Bey, "göstermeye katıyen müsaade edemem" diye uyarılmış, konsolos ve tercümanlar bu cevap karşısında fazla ısrarın beyhude olduğunu anlamışlardı. Yalnız tercüman Avsman, şu ricada bulunmuştu: "Sadece, katilin, soğukkanlılıkla cinayeti ikrar ettiğini kendi ağzından işitmek istiyorum. Bu kabil değil mi"? Cemaleddin Bey tercümanın ricasını bir şartla kabul etti. İstintak dairesinde bulunabilmesi için Osmanlı olması gerekiyordu. Tercüman başına bir fes giydi, ismi de Osman Bey oldu. Müstantık Sadreddin Bey Afaryan'ı sorguya çekmeye başladı. Sorulara soğukkanlı şekilde cevap veren Afaryan; "komite, emretti, öldürdüm. Yoksa onunla bir alış-verişim yoktu" cevabını verdi. Sadreddin Bey tercüman Avsman'ı işaret ederek bir soru daha yöneltti. "Mesela komite, sana, şu benim genç kâtibim Osman Bey'i öldürmeyi emretse aranızda hiçbir sebep yokken hiç çekinmeden, acımadan kıyıp öldürür müsün"? Afaryan bu suale de yine soğukkanlılık ile hafifçe başını sallayarak: "Tabi efendim!" cevabını vermişti. Böylece Cemalettin Bey ile Müstantık Sadreddin Bey'e teşekkür ederek daireden çıkmış, hadiseyi de olduğu gibi sefaretine yazmıştı. Amerika Konsolosluğu ile yaşanan bu hadise ve tercümanların müşahedeleri ile meselenin büyümeden bertaraf edilmiş olmasından dolayı Padişah, adliyecilerin gösterdikleri maharetten memnun olmuştu; İrtem, *a.g.e.*, s. 45; "Uncu Apik Vak'ası 1", *Milliyet Gazetesi*, 26 Haziran 1933, "Uncu Apik Vak'ası 2", *Milliyet Gazetesi*, 27 Haziran 1933, s. 2; Suikasta dahil olanlar ve katillerin yargılanma süreci için ayrıca bkz. Eraslan, *a.g.t.*, ss. 275-278.

¹⁷⁸ *Pro Armenia*. No. 117, 1 Septembre 1905.

1905 Sonrası Ailenin Durumu

Apik Efendi'nin vefatı sonrası ailenin vekili sıfatıyla Mateos Efendi, devletten alacakları tahsil etmeye çalışırken, pek çok gayrimenkulün değer ve tadili noktasında izin başvurularında bulundu. Örneğin Balat'ta, Karabaş Mahallesi'ndeki beş parça emlaktan biri olan değirmenin arsa değeri ile vergi işlemlerini içeren talepler Apik Efendi'nin vefatı sonrası Mateos Efendi tarafından yenilemişti.¹⁷⁹ Kaybın ardından ailenin Hazine'den alacaklarının ise taşra gümrüklerindeki aynı eşyadan (mal olarak) başa baş ödenmesine karar verildi.¹⁸⁰ Orduya verilmiş un ve maden kömüründen taraf alınacak 600 bin kuruş bu şekilde karşılanacaktı. Ancak geçen zamanın yanında gümrük mallarına düşük fiyatlar verilmesi, zararına satışların olması Mateos Efendi'nin ifadesiyle aileyi hayli mağdur etmişti. Öyle ki kız kardeşi ve cariyeleriyle birlikte tüm ailenin düşkün ve acınacak bir durumda olduğunu vurguluyordu. Dolayısıyla nakit olarak ödeme beklerken, en azından ortağı adına gelen zahire ve sair eşyanın gümrük vergilerine karşılık sayılması talep etmişti.¹⁸¹ Ancak Meclis-i Vükelâ kararınca 1907 yılı sonuna kadar birikecek aynı eşya ile ödemeye izin çıktı.¹⁸² Apik Efendi sonrası Ereğli/Çavuş Ağzı mevkiindeki kömür ocağı da elden çıkarılmaya çalışıldı. 1911'de tüccardan Harnes Asador Efendi'ye satışı için başvuru yapılmıştı.¹⁸³

Ahi Çelebi Mahallesi'ndeki rıhtım inşasına ilişkin ruhsat talebi meselesi, Apik Efendi'nin vefatından önce başlayıp sonrasında çözümlenemeyen hususlardandı. Ekim 1900'de İstanbul Tütün Gümrüğü'nde, Ahi Çelebi Mahallesi'ndeki barakası için rıhtım inşa etmek istediğinden Ticaret ve Nafia Nezareti'ne ruhsat talebinde bulunmuştu. O zamanlar Haliç'teki rıhtım inşası imtiyazı İstanbul Rıhtım Şirketine aitti. Tophane ve Sirkeci taraflarına rıhtım yapılmasına rağmen, Apik Efendi'ye ait yerin inşası ertelenmişti.¹⁸⁴ İki yıl sonra Ayazma Kapı haricinde, Giritli Mustafa Paşa Değirmeni olarak bilinen, yine kendi

¹⁷⁹ BOA. ŞD. 3042/6, Lef 1, M. 13 Eylül 1906/H. 24 Receb 1324.

¹⁸⁰ BOA, BEO. 3060/229475, Lef 3, M. 23 Aralık 1906/H. 7 Zilkade 1324.

¹⁸¹ BOA, BEO. 3060/229475, Lef 5, M. 3 Ocak 1907/H. 18 Zilkade 1324.

¹⁸² BOA. MV. 116/39, Lef 2, M. 16 Haziran 1907/H. 5 Cemaziyelevvel 1325.

¹⁸³ BOA. ŞD. 1236/11, Lef 3, M. 21 Kasım 1911/H. 29 Zilkade 1329.

¹⁸⁴ BOA. BEO. 1563/117185, Lef 1, M. 10 Ekim 1900/H. 15 Cemaziyelahir 1318.

tasarrufunda, yanmış vapur değirmeni arsasının sahilini deniz dalgalarından korumak için önüne beş metre uzunluğunda bir rıhtım inşası talebini iletti. Birinci Daire-i Belediye inşada bir sakınca görmese de Ahi Çelebi’de olduğu gibi Haliç içerisindeki rıhtım inşası imtiyazı İstanbul Rıhtım Şirketi’nin tekelindeydi.¹⁸⁵ 1903’te Düyûn-ı Umûmiye idaresi tarafından yeniden inşa edilen Balıkxane önüne rıhtım yaptırıldığı anlaşıldığında, Şehir Emanetince Apik Efendi’nin ruhsat talebinde de bir beis görülmemişti. Ancak kurumun salt kararı yeterli değildi.¹⁸⁶ Bahriye Nezareti, iki köprü arasındaki halin, artan Bahriye naklieleri ve geceleri duran tekne/gemilerin muhafazası için yetersiz gördüğünden ruhsatın verilmesini uygun görmedi. İkişer memur tarafından düzenlemeleri gösteren bir haritanın çıkarılmasına karar verildi. Ancak ilgili komisyon da bir yıl geçmesine rağmen bir harita düzenleyemedi.¹⁸⁷ 1914’te Apik Efendi varislerine ait Ahi Çelebi Mahallesi, Tütün Gümrüğü civarındaki binaların yıkılmasıyla yerlerine Dutch Orient Bank için depo mahali inşa edildiğinde alan tekrardan tartışmaya açıldı. Kurulan özel komisyon inşa edilen binanın kısmen deniz sınırını aştığını tespit etti.¹⁸⁸

Varisler Mateos Efendi ile kız kardeşi Harop Hanım’ın tasarrufuna geçen yapıların mevkii her yazışmada biraz daha netleşiyordu. Balık Pazarı civarı, Baba Cafer harici, Ahi Çelebi mahallesindeki Gönenciler Sokak söz konusu yapıların bulunduğu yeri tarif ederken belirli adres noktaları olarak öne çıkarılmıştı. Hem varislerin hem de Defter-i Hakani’nin evrakı, arsanın kırk elli seneden beri Apik Efendi’nin varislerine ait olduğunu kanıtlamaktaydı. Alan mağaza halinde kullanıldıktan bir süre sonra yıkılarak üzerine bir han inşasına girilmişti. Yapılan incelemelerle arsanın bir kısmının izinsiz olarak denizden dolma mahal olduğu anlaşıldı. Elli seneden beri bu şekliyle kullanıldığı beyan edilse de Arazi Kanunnamesi’nin 132. Maddesi açıktı: “Her kim Sultan’ın izni olmadan bir mahali imlâ (doldurma) ile temellük edebilir ve eğer bir kimse izinsiz deryadan bir mahali doldurursa orası beytülmalin olup, devlet tarafından misli bedel ile o kimseye ve kabul etmediği halde müzayede ile talibine satılır.” Ancak denizden dolma alanların satışı

¹⁸⁵ BOA. BEO. 2021/151516, Lef 3, M. 11 Aralık 1902/H. 10 Ramazan 1320.

¹⁸⁶ BOA. BEO. 2047/153520, Lef 1, M. 15 Nisan 1903/H. 17 Muharrem 1321.

¹⁸⁷ BOA. BEO. 2132/159876, Lef 2, M. 1 Ağustos 1903/H. 7 Cemaziyelevvel 1321.

¹⁸⁸ BOA. ML.EEM. 1116/26, Lef 1-2, M. 22 Temmuz 1914/H. 22 Şaban 1332.

güçtü. Dolayısıyla varisler ikna edilerek teminat lirası alınmış ve alanın Mateos Efendi ile Harop Hanım'a bırakılması için Defter-i Hakani'ye bilgi verilmesine karar verilmişti.¹⁸⁹ Ancak 1919'da Mateos Efendi ve Harop Hanım'ın vekilleri olarak Asador Harnesi tarafından Maliye Nezaretine sunulan bir dilekçeden anlaşıldığına göre alan üzerindeki sorun devam ediyordu. Ahi Çelebi mahallesi, Gönenciler'de, Limoncular Caddesi'ndeki denizden dolma mahal için mahsus komisyonun tayin ettiği 70.073 kuruş 32 para vezneye teslim edilmişti. Ancak Defter-i Hakani'de emlak hakkındaki yazışmalar kaybolmuş, değer belirlenmesi için aile tekrar başvuruda bulunmuştu.¹⁹⁰

Kiliselere Yardım ve Hayır İşleri

Büyük bir servet edinen Apik Efendi, zamanla sultan nazarında da ayrıcalıklı yer edinmeyi başardı. Pek çok yardım komisyonunda aktif olarak yer almıştı. 1880'de Anadolu'da yaşanan büyük kıtlıkta ahaliye yardım maksadıyla Padişah'ın başını çektiği bir komisyon teşkil edilmiş, devlet ileri gelenlerinin sıralandığı listede Apik Efendi de yer almıştı.¹⁹¹ Kaldı ki sadece kendi cemaat üyelerine değil, Türk fukaralara da pek çok faydası dokunmuştu.¹⁹² 1885'te ise Haydarpasha'da Rumlar ve Yahudiler arasında yaşanan kargaşada iki tarafı bir araya getirmek için büyük çaba sarf etmişti.¹⁹³

Ancak Apik Efendi daha çok kilise ve mekteplere yaptığı yardımlarla tanınıyordu. Osmanlı Devleti'nin mali yetersizliğinin günbegün açığa çıktığı 1880'ler sonrası, en azından fukara Ermenilerin ihtiyaçlarını gidermeye çalıştı. İstanbul'un büyük yangınları sonrası kilise ve hane inşalarında yardımlarda bulundu. 1885'teki yangınla 1894 yılındaki depremden zarar gören Samatya'da bir komisyon kurmuş, 1500 Osmanlı lirası toplamış ve bu parayla kırk üç aileye, ikişer katlı ev yaptırmıştı. 1887/88 yangını akabinde Surp Garabed Kilisesi'nin yapımında görev almış, Adapazarı'ndaki Armaş Tıbrevank Okulu'nun kurulmasını sağlamıştı. Bu arada Beyoğlu ve Kadıköy kiliseleri ile Sansaryan Okulu'nun yönetim kurulu üyeliğini yaptı. Üsküdar

¹⁸⁹ BOA. ML.EEM. 1116/26, Lef 3-4, M. 17 Kasım 1914/H. 28 Zilhicce 1332.

¹⁹⁰ BOA. ML.EEM. 1294/11, Lef 9, M. 6 Şubat 1919/H. 5 Cemaziyevvel 1337.

¹⁹¹ BOA, Y.A.RES: 5/70-8.

¹⁹² Tan Gazetesi, 5 Ekim 1936, s. 4.

¹⁹³ Lévy-Aksu, a.g.e, s. 62.

Yenimahalle'deki Surp Garabed Kilisesi, Apik Efendi ile kardeşi Mateos'un maddi desteğiyle çok daha görkemli bir tasarımla inşa edilmişti. İsmail Hakkı Konyalı'nın belirttiğine göre; Apik Uncuyan bu kiliseyi, Muş'taki Surp Garabed Kilisesi planına göre yapmıştı.¹⁹⁴ İnebolu'da Ermenilere mahsus bir kilise ile okul inşası için Gülbenkoğlu Seropa Efendi, kendisi ve Ermeni Patrikhanesi vasıtasıyla ruhsatsız olarak yardım bileti düzenleyip satılmak üzere bin adetini Kastamonu'ya göndermişlerdi.¹⁹⁵ 1894'teki İstanbul depremi sonrası Padişahın emriyle Şehremaneti'nde teşkil edilen yardım komisyonuna seçilenler arasındaydı.¹⁹⁶ Evlerini kaybeden ve yardıma muhtaç fukaradan doksan altı hane için Şefik ve Apik Efendiler eliyle 63.703 kuruş iane elden ele dağıtılmıştı.¹⁹⁷

Cemaatler arası ihtilafların çözümlenmesinde de Uncuyan oldukça etkili bir isimdi. Taksim'deki Ermeni mezarlığında Ermeni Gregoryen ve Ermeni Katolik'i cemaatlerinin hak derecesini tayin etmek üzere teşkil edilen komisyonun Şehremaneti'ndeki toplantısına Maksudzade Sebu, Sakızlı Ohannes, Pekmezzade Komidas'ın yanı sıra Uncuyan Apik gibi cemaatin tanınmış isimleri katılmıştı.¹⁹⁸ 1895'te Darülmualimat için kullanılmak istenen hanenin iskân açısından uygun olmadığı anlaşıncı Laleli'de Türbe-i Şerife Sokağında, yirmi dokuz numaradaki Uncuyan Apik'e ait konağın kullanılmasına karar verilmişti. Konak on sekiz odalıydı. On dört odası genişçe olup dershane olarak kullanıma uygundu. Sofaları ve bahçesi büyük, yemek teneffüs mahali fevkalade, bahçesinde kırk çeşme suyundan beslenen çeşmeleri vardı. Kapıları sokak içerisine açılıyordu. Tüm bu vasıfları okulun konağa nakline imkân vermişti.¹⁹⁹ 1897 Osmanlı-Yunan Harbi esnasında yaralı Osmanlı askerleri için beş yüz don ve beş yüz gömlek, beş yüz entari, beş yüz

¹⁹⁴ Elmon Hançer, "Üsküdar Ermeni Cemaati Tarihinde Bir Gezinti", *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler*, C.1, Ed. Zekeriya Kurşun, vd., Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2004; 142. Avedis Arzuman, *Agos Gazetesi*, 20 Aralık 1996, s. 9.

¹⁹⁵ BOA, DH.MKT: 1670/70-1, 21 Ekim 1889 (25 Safer 1307).

¹⁹⁶ BOA, İ.HUS: 28/17-1, 6 Ağustos 1894 (3 Safer 1312).

¹⁹⁷ BOA, Y.PRK.ŞH: 5/46-1, 12 Ekim 1894 (11 Rebülahir 1312).

¹⁹⁸ BOA, Y.A.HUS: 280/56-1, 20 Eylül 1893 (9 Rebiülevvel 1311); BOA, Y.A.HUS: 369/1-2, 15 Mart 1897 (11 Şevval 1314).

¹⁹⁹ BOA, MF.İBT: 40/66-1-2, 23 Ekim 1895 (4 Cemaziyelevvel 1313).

çorap ve beş yüz mendil, beş yüz uçkur ve o kadar havlu olmak üzere toplam üç bin beş yüz parça eşya Apik Efendi tarafından bağışlanmıştı.²⁰⁰

Sonuç

Uncuyan Apik Efendi'nin Osmanlı ticaretindeki yükselişi, geniş yelpazedeki iş kolları üzerinden daha ziyade uzun vadeli anlaşmalar sayesinde oldu. Devlet, kömür madenleri gibi stratejik kaynaklarını kontrol etmeye çalışırken, Uncuyan ailesi devletin bu politikaları çerçevesinde büyük ölçekli ihalelerle ticari ağlarını İstanbul dışına taşımayı başardı. Ancak devletle olan alacak verecek gibi mali süreçlerde yaşadığı zorluklar, nazırların da dahil olduğu bürokratik açmazlar yaratmıştı. Yaşanan bu mali uyuşmazlıklar, esasında son dönem Osmanlı iktisadi yapısındaki çöküşün de habercisiydi. Apik Efendi, Osmanlı bürokrasisiyle kurduğu ağlar sayesinde muteber bir tüccar haline gelmiş olsa da hizipler ve isyanlar gibi siyasi nedenlerle de kariyeri tersine döndü. Yine de hayatının sonuna kadar saygın biri olarak kaldı. Eğitim kurumları ve kiliselere yaptığı bağışlar ve destekler, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal sermaye birikimine de katkı sundu. Devlet nezdindeki saygınlığı, sadece zenginliğinden ötürü değil, toplumsal faydaya yönelik göstermiş olduğu bu hassasiyetle de ilgili olmuştur. Osmanlı yardım komisyonlarında yer alması, yaralı Osmanlı askerleri için bağışlarda bulunması ve Sultan'ın tahta çıkış yıl dönümünde sunduğu hediyeler, esasen Osmanlı yönetimine olan bağlılığını vurgulayan siyasî jestler olarak görülmelidir. Ancak, bu tutumu farklı kesimler tarafından çeşitli şekillerde algılanmıştır. Devlete olan yakınlığı sebebiyle bazı Ermeni gazeteleri tarafından hükümet tarafgiri olarak görülmesi, dönemin politik kutuplaşmalarının muteberler üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Nihayetinde, Ermeni örgütlerine karşı takındığı tutum sonucu bir suikasta kurban giden Apik Efendi, İmparatorluğun sonuna doğru yaşanan etnik ve siyasi gerilim süreçlerinin, siyasi olmayan seçkinler üzerinde yarattığı baskı ve sonuçları göstermesi açısından önemli bir örnektir. Osmanlı Devleti'ne bağlılığını defalarca dile getiren bir Ermeni tüccarın, keskinleşen sınırlar nedeniyle taraf seçmeye itilmiş olması,

²⁰⁰ BOA, Y.MTV: 158/78-1, 28 Mayıs 1897 (26 Zilhicce 1314).

yaşanan sürecin aşağıdan yukarıya bireyler üzerindeki etkisini anlaşılır kılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) 746/55889, 1583/118711, 90/3844, 25/1854, 1339/100393, 2159/161868, 1462/109584, 2395/179619, 2424/181790, 2476/185646, 2735/205088, 2961/222018, 394/29525, 475/35577, 501/375224, 746/55889, 39/2867, 78/58, 165/12311, 1206/90428, 1704/127765, 1374/103031, 94/6999, 2047/153520, 2132/159876, 3060/229475, 1563/117185, 2021/151516, 2047/153520.

BOA, Deniz Müzesi Komutanlığı Arşivi, Şura-yı Bahriye, Kontrat Defteri (DTA.ŞUB.d.) 39-0-0/10/12, 107-0-0/49/50, 39-0-0/27-40.

BOA. Dahiliye - Mektubi Kalemi (DH.MKT.) 1656/90, 1797/46, 2025/16, 391/12.

BOA. Dahiliye - Şifre Kalemi (DH.ŞFR.) 198/125, 199/36.

BOA. Dahiliye - Muamelat (DH.TMIK.M.) 16/44, 17/28, 17/8.

BOA. Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.) 6/26, 62/16, 3/31.

BOA. İrade-Adliye ve Mezahib (İ.AZN.) 23/1.

BOA. İrade - Dahiliye (İ.DH.) 924/73263, 1094-85819.

BOA. İrade - Hususi (İ.HUS.) 50/90.

BOA. İrade - Maliye (İ.ML.) 40/50.

BOA. İrade - Meclis-i Mahsus (İ.MMS) 99/4168, 98/4124, 103/4395.

BOA. İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.) 261/9833, 576/25878.

BOA. Maliye Nezaret Emlak-ı Emiriyeye Müdüriyeti (ML.EEM.) 1116/26, 1294/11.

BOA. Meclis-i Vala, (MVL.) 400/92. 486/126, 490/34.

BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 12/55, 19/24, 20/37, 36/71, 69/13, 69/19, 72/38, 79/26, 80/9, 116/39.

BOA, Sadaret Mukavelenameler (A.DVN.MKL.) 82/14.

BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A.MKT.DV.) 63/96.

BOA. Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT.) 124/74.

BOA. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.) 467/58, 391/33, 626/1, 630/5.

BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL.) 65/55, 65/93, 61/14.

BOA. Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı (BOA. A.MKT.NZD.) 471/91.

BOA. Saderet Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.) 99/26.

BOA. Şura-ı Devlet (ŞD.) 1640/38, 3/24, 311/14. 326/4, 15/34, 1291/6, 3003/38, 3042/6, 1236/11.

BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.) 1090/20.

BOA. Yıldız - Arzuhal Jurnal Y.PRK.AZJ. 56/54, 22/57.

BOA. Yıldız - Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) 19/30. 63/7, 84/31.

BOA. Yıldız - Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.) 48/30.

BOA. Yıldız - Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.) 9/27.

BOA. Yıldız - Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 223/30, 237/56.

BOA. Yıldız - Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM.) 9/21.

BOA. Yıldız - Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ML.) 9/23.

BOA. Yıldız - Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.) 134/79, 149/70, 179/176, 69/10, 51/73.

BOA. Yıldız - Resmi Maruzat (Y.A.RES.) 82/29.

BOA. Yıldız - Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH.) 7/35.

BOA. Yıldız - Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.ZB.) 25/24, 15/56, 11/75, 18/16, 30/121.

BOA. Zabtiye (ZB.) 78/6.

İngiliz Milli Arşivi (The National Archives/TNA, Londra/ UK) - Foreign Office
F.O. 424/189.

Gazeteler ve Dergiler

Arzuman, Avedis, "Genelkurmay'ın Yiyeceği Apik Efendi'den Sorulurdu", *Agos*, 20 Aralık 1996.

County Observer and Monmouthshire Central Advertiser, 1 January 1881.

Donanma Mecmuası, 8/85, 30 Ağustos 1914.

Galignani's Messenger, 26 December 1880.

Hawaiian Gazette, 20 October 1896.

Le Matin, 20 Ekim 1896.

M. Asım, "Ali Şahbaz Efendi Hazretleri", *Servet-i Fünun*, 14/350, 26 Kasım 1897.

Pro Armenia. No. 117, 1 Septembre 1905.

The New York Herald, 7 September 1905.

"Uncu Apik Vak'ası 1", *Milliyet Gazetesi*, 26 Haziran 1933.

"Uncu Apik Vak'ası 2", *Milliyet Gazetesi*, 27 Haziran 1933.

"Unciyan Apik Efendi'nin Muhâkemesi", *Hürriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1896.

Ziya Şakir, "Yıldız Sarayında 33 Sene Bir Harem Ağasının Hatıraları", *Son Posta*, 14 Aralık 1937.

Kitap ve Makaleler

Akyıldız, Ali, *Kral Öldü Yaşasın Kral Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, İstanbul 2021.

Annual Cyclopædia and Register of Important Events of the Year, Thrid Series, Vol. I, New York 1897.

Cin, Halil, Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi 1*, İstanbul 1990.

Dabağyan, Levon Panos, *Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 2001.

Eraslan, Hülya, *Osmanlı Bankası Baskının (1896) Ermeni Basınında Ele Alınışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.

Eraslan, Selcan Alperay, *Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı Ermenileri Arasındaki İhtilaflar*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2021.

Erkal, Müfid, *Bizans Metropolünde İlk Türk Köyü Kadıköy*, İstanbul 1996.

Ermeni Komitelerinin Âmâ ve Harekât-ı İhtilâliyesi - İlân-ı Meşrûtiyetten Evvel ve Sonra, İstanbul 1332.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul 2016.

Güllü, Ramazan Erhan, "II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Sorunu", 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi Bildiriler*, C.1, Ed. Hatice Oruç, vd., Ankara 2019, 38-40.

Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Ankara 2015.

Hançer, Elmon, "Üsküdar Ermeni Cemaati Tarihinde Bir Gezinti", *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler*, C.1, Ed. Zekeriya Kurşun, vd. Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2004, s. 140-155.

İrtem, Süleyman Kâni, *Ermeni Meselesinin İçyüzü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2004.

İstanbul'da Ticaret'in Başkanları, İstanbul, 2022.

Karacakaya, Recep, "Ermeni Terörizminin Bilinmeyen Bir Yönü; Ermeni Komitelerinin Ermeni Toplumunun Zenginlerine Yaptıkları Suikastlar", *1000. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri*, Ed. Mustafa Sıtkı Bilgin, Yıldız Deveci Bozkuş, Ankara 2019, s. 323-335.

Karacakaya, Recep, *Ermenilere Yönelik Ermeni Terörü*, İstanbul 2017.

Karakoç, Ercan, "Ermeni Asıllı Osmanlı Nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi", *Ermeni Araştırmaları*, 52, (2015), s. 85-133.

Lévy-Aksu, Noémi, "A Capital Challenge Managing Violence and Disorders in Late Ottoman Istanbul", *Urban Violence in the Middle East*, Ed by. Ulrike Freitag, Neilda Fuccaro, New York - Oxford 2020.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909), C. III, Haz. Recep Karacakaya vd., Ankara 2009.

Ölmez, Adem, *Sosyal Barışın Bozulması: İstanbul Ermeni Olayları ve Yahudiler*, İstanbul 2010.

Özkan, Alev, *Eminönü Hanlar Bölgesinin Cumhuriyet'ten Günümüze İzlenen Değişimi ve Yeniden Değerlendirilmesinde Öncelikli Bölgenin Saptanması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

Pamukciyan, Kevork, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul 2003.

Partal, Hasan Barış, *Anatoli Gazetesi ve Ermeni Milletini Konu Alan Haberlerin Değerlendirilmesi (1894-1897)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Renders, Hans, Sjoerd Van Faassen, "Çoğaltıcı Olarak Biyografiler – Modernist Sanatçıların Yaşamlarında Dönüm Noktası Olarak Birinci Dünya Savaşı", *Biyografik Dönemeç – Tarih ve Sosyal Bilimlerde Biyografinin Yeniden Keşfi*, Haz. Hans Renders, Binne De Haan, Jonne Harmsma, Türkçesi: Uğur Yankı Üçkardeşler, Ankara 2024, pp. 169-192.

Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı, (Küçük) Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtîrâtı, Cilt. 1, Haz. Mustafa Gündüz, İstanbul 2019.

Şaşmaz, Musa, "Kumkapı Ermeni Olayı (1890)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, (2004), s. 107-108.

Tahsin Paşa, *II. Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 2023.

Turşucu, Elif Yeşiltepe, Selma Yel, "Osmanlı Maliyesinde Radikal Reformların Arkasındaki Maliye Nazırı: Agop Kazazyan Paşa (1886-1891)", *Türkiye İktisat Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*, Haz. Yunus Pustu, vd. Ankara 2024, s. 715-738.

Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu Dersaadet Ticaret Odası 1882-1923, Haz. Ufuk Gülsoy, Bayram Nazır, İstanbul 2009.

İnternet Siteleri

<https://yuzvillikhikayeler.com/tarihi-markalar/saffet-abdullah-gullaclari/>
(Erişim: 31.10.2024).

EKLER

Ek. 1. 1859-1892 Arasında Apık Efendi'nin Osmanlı Devlet Kurumları İle Yaptığı Anlaşmalar

Kurum	İşin Türü	Tarih / Süre	Şart / Tutar	Yer
Maliye	Vergi mültezimi	1859/1860	-	Viranşehir Sancağı (Safranbolu)
Tersâne-i Âmire	Kömür madeni işletimi	1874–1886	Kömürün %15'i ve tuğlanın %10'u Tersane'ye bırakılacak	Kastamonu (Cide, Amasra, Tarla Ağzı)
Tersâne-i Âmire	2 milyon kantar kömür nakli	1880–1881	-	Zonguldak/Ereğli'den İmparatorluğun farklı noktalarına
Ebniye-i Aliyye	110.037 kuruşluk kereste temini (yüksek binalar için)	1883	-	-
Tersâne-i Âmire	Bahriye askeri için fasulye alımı	1885	-	-
Maliye	Zeytin öşrü toplama	1886	-	Edremit, Ayvalık, Erdek, Bandırma
Tersâne-i Âmire	Arpa ve saman temini	1887/1888	Ürün yeni mahsul olacak, teslim şartlı	-
-	Kereste ve kömür üretimi	1888	40.100 lira toplam, ilk etapta 10.000 lira peşin, kalanı 10 yıl taksitle	Kesendire ve Lankaza Ormanları
Tersâne-i Amire	Sade yağ ve zeytinyağı	1888	-	-
Hazine-i Hassa	Ankara kil madeni işletmesi	1889–1894 (5 yıl)	7.5 milyon kuruş	Ankara – Mihaliçcik
Hicaz Vilâyeti	Zahire temini	1892	Ödeme, zeytin öşründen	Ayvalık, Kemer, Edremit

Kurum	İşin Türü	Tarih / Süre	Şart / Tutar taraf alacaklarına sayılacak	Yer
İdâre-i Mahsûsa	İstanbul'daki talebelerin memleketlerine nakli	1892	-	-
İdâre-i Mahsûsa	Hudeyde'ye asker ve cephane nakli	1892	Asker başı 2 lira + cephane taşıma, toplam 2.200.000 kuruş	İstanbul'dan Hudeyde'ye

Extended Abstract

This article focuses on the beginning and end of the mercantile career of Uncuyan Apik Effendy, one of the wealthy Armenian merchants of Istanbul during the reign of Abdulhamid II. Apik Effendy, who amassed a considerable fortune thanks to the supply of goods needed by the Ottoman institutions, was active in many trade areas from mining operations to timber-coal supply, from supplying the army with grain to ferry operations. More importantly, thanks to the personal networks he established through the Sultan's kitchen, he became one of the few merchants who met the flour needs of the Ottoman Palace and the army to a large extent. His father, Uncuyan Karabet Effendy, was one of the European merchants who held a Sultan's *berat*. After the death of Karabet Effendy, his sons, Uncuyan Apik and Mateos Effendy, expanded the family's investments into various sectors. Over time, the family began to actively trade in many different fields, ranging from timber and coal supply and transportation to ferry operations, and from fulfilling the needs of the Ottoman army, such as barley, oats, flour, olive oil, and hemp, to brick production.

The first data indicating the place of the Uncuyan family in the Ottoman economic history of the 19th century comes from a debt issue that started in 1844 and lasted for almost ten years. This case was about their dealings with a group of prominent people in Kastamonu and its surroundings, with whom they continued to conduct mercantile activities in the following decades. The Uncuyans became a well-known family in state affairs thanks to Apik Effendy. The period between the 1870s and the mid-1890s was, so to speak, the golden age of the family's mercantile career. Moreover, the name Uncuyan Apik became one of the well-known names in the political scene as well as in trade during the reign of Abdulhamid II. Owing to the tenders he won, Apik Effendy earned a huge fortune, which was around 10,000,000 dollars according to the foreign press of the time. He had made a series of agreements, peculiarly with the Ottoman shipyard. Apik Effendy, who turned to different trade branches, also turned to mining over time. He had research conducted in the coal mine sites in Kastamonu/Cide, and then he applied for running one of the coal pits in the region and obtained the right to operate it in 1873. As of the 1880s, he started to transport coal to the Shipyard and different points of the Ottoman Empire. This was his first step in the ferry operating sector. Overcoming the big works, he undertook strengthened his mercantile reliability in the eyes of the Ottoman state with time. Therefore, he was deemed worthy of Orders that were raised at intervals. As of the 1880s, the products he supplied to Ottoman institutions began to vary. Apik Effendy was satisfying part of the Ottoman Palace and army's grain needs, such as oats, barley, corn, and hemp. In parallel with this, he competed against leading bankers and merchants of Istanbul.

However, supplying grain to the Ottoman Palace and army always held a significant position in his mercantile career. On the other hand, tax collection was continued through Mateos Effendy, although to a lesser extent. For example, in 1886, the olive ashar collection task of Edremit, Kemer-Edremit (Burhaniye), Küçükköy, Ayvalık, Erdek and Bandırma districts and their surroundings was given to Mateos Effendy with the commitment of Apik Effendy. Although mercantile affairs with the state diversified, receivables began to accumulate over time due to the economic depression of the Ottoman state. According to calculations in 1888, the total amount that the Uncuyan family would receive from the Ottoman treasury had reached 5 million 514 thousand kurus.

The Uncuyan family was also involved in the supply and sale of timber. In the 1860s, Viranşehir Sanjak (Safranbolu) 's tax collection was undertaken, and timber was procured from this region. In the spring of 1888, the timber cutting and coal extraction works in the Kesendire and Lankaza forests were obtained. In 1889, an offer was made to operate the Ankara Clay Mine for five years, and the right to utilize it was granted. In March 1894, when the tender period for the clay mine ended, Apik Effendy withdrew from the tender due to the high price. Although the right to operate the Mihaliçık mine expired, the Uncuyan family continued the accounting business in the region through their representatives.

Apik Effendy's disagreements regarding receivables and payables with the Ottoman state were one of the reasons for the tension between two prominent bureaucrats of the period, Minister of Finance Agop Pasha and Grand Vizier Kamil Pasha. The ongoing conflicts and disagreements between these two figures were among the most discussed topics in Istanbul at the time. After the Kumkapı Incident in 1890, Abdulhamid II's policy of dismissing Armenians from state tenders was, so to speak, the beginning of the end for the Uncuyans, interrupting the family's mercantile activities. The Asayan-Uncuyan Ferry Company, of which Apik Uncuyan was a partner, competed with other foreign companies for many years. The first correspondence regarding the existence of the company dates to 1892. As stated by Mr. Simon, the managing director, it was a newly established small company at that time. It was carrying out military, passenger, and freight transportation. After a few years, the state began to see the participation of the Asayan-Uncuyan Ferry Company in coastal trade as a hindrance to the development of Ottoman ferry operations. The goal was to address the deficiencies in the Ottoman ferry operations and improve them significantly. Therefore, by commandment of the Sultan, the acquisition of ferries belonging to these companies was initiated. The Adana, Tarsus, and Hudeyde ferries belonging to the Asayan-Uncuyan

Ferry Company were new style steamboats powered by coal. Despite the company's unwillingness, they were persuaded to sell their ferries for 26 thousand liras.

After the Ottoman Bank Raid on August 26, 1896, Apik Effendy was also one of those detained as a suspect. Even his private assets, including his steamboat and sailboat, were placed under surveillance. One of his sailboats was confiscated and kept in front of Kabataş for a long time. This sailboat was used as a granary for barley and oats given to the *Istabl-ı Âmire* (one of the Ottoman Royal Stables). The barley and oats brought by ships were carried to this sailboat and landed gradually as needed. After the raid on the Ottoman Bank by a group of twenty-six Dashnak militants, most of whom were disguised as porters, on August 26, the steamboats and ships approaching the sailboat attracted even more attention. Maritime police were instructed that two officers patrol the coast with a rowboat to monitor the sailboat. After the dethronement of Abdulhamid II, the issue of Uncuyan's sailboat came to the agenda again. It was noted in the correspondence that a ship was kept in the dockyard during the *devr-i istibdat* (period of autocracy), and the method and terms of compensation for this ship had become a subject of debate.

As a mercantile activity, Apik Effendy continued to operate in the flour business for many years. He was one of the merchants who largely met the flour needs of the Ottoman Palace and the army. He operated ferries with various businesses in different parts of Istanbul to carry flour. Göksu Mill was just one of these businesses. Despite having limited connections to the outside world, he began importing flour in sacks from America in 1899. For instance, according to the petition of Ahmet, who was the owner of the Osmanlı Ticarethanesi (Ottoman Trading House) in Köprülü Han (Köprülü Inn) in Sirkeci, the flour factory here was belonging to Apik Effendy and the contract period was signed to end in July 1900. While using ships as granaries to avoid disrupting his work, he rented a buoy from the Shipyard to tie up the barges loaded with grain and other goods to the flour factory in Paşa Port.

Despite being viewed with suspicion by the Ottoman state following the Istanbul Kumkapı Incident in 1890, Apik Effendy remained one of the few highly reputable Armenians who facilitated communication between the Armenian community in Istanbul and the Palace. The first person to declare that Apik Effendy was associated with revolutionary organizations was Ali Şahbaz Effendy, who taught at the *Mekteb-i Mülkiye* (Imperial School of Civil Service). Ali Şahbaz Effendy, invited by Derviş Pasha for consultation three days after the Kumkapı Incident, believed the events were orchestrated by Armenian committees based in Europe. He pointed out that a party was formed in Istanbul against the Patriarch, consisting of all the elites, and that Uncuyan Apik

Effendy was their real leader. The person who directed Ali Şahbaz Effendy to Uncuyan was the Kartal Armenian Church preacher, Priest Mampre. Another person who pointed to his connections with the Armenian committees was a cleric named Dravski, the former *murahhas vekili* of Bandırma - who was not very trusted by the Armenian and Ottoman authorities.

According to Tahsin Pasha, "To save the Armenian nation from the disastrous fate it faced, on the one hand, the Armenian Patriarch, on the other hand, the Undersecretary of Foreign Affairs Artin Pasha (Dadyan) and the Legal Advisor Gabriel Noradonkyan Effendy would periodically visit the Palace and try to calm the Sultan regarding the Armenian issue. In one of the meetings where Artin Pasha, Maksudzade Mr Simon, and Uncuyan Apik Effendy gathered, a consensus was reached on the solution of the Armenian issue by putting forward ideas such as to gain over the committee members in Europe with money and to declare a general amnesty for the Armenians. Although the Armenian committee targeted prominent community figures such as Maksudzade Simon and Uncuyan Apik, there were those in the Palace and its surroundings who saw these names as closely associated with the committee.

Apik Effendy was directly accused and arrested following the Ottoman Bank Raid on August 26, 1896. Apik Effendy's office at the Celal Bey Inn was searched. Additionally, some of the detained Armenians claimed they had been assigned by Apik Effendy. However, the real reason for Uncuyan's arrest was the items discovered during the searches conducted at the Galata Church and School under his administration. According to the Minister of the Police, Hüseyin Nazım Pasha, the harmful documents seized in two days were endless. This was a center of malice and the assassinations of the police informants, and the money extorted from the Armenian rich were the work of this center. After a period of detention, Apik Effendy, who put forward his illness, submitted a petition requesting to be released on bail and for his interrogation to be conducted at home. In his petition dated 25 November, which he directly addressed the Sultan, he was proud of his unwavering loyalty to the Sultan and stated that he would sacrifice his life for the Sultan. At the time, he was around seventy years old and was suffering from arterial problems and a heart condition due to his age. The government was concerned about the potential gossip that could arise if he died in prison. If convicted, there was a chance that his illness could lead to death, depending on its severity. As a result, his final period of detention was considered sufficient. Following the advice of the Council of Ministers and the will of the Sultan, it was decided on December 9, 1896, that he would be released. Thus, he was released on December 10, 1896.

From his release until his assassination in 1905, Apik Effendy's affairs with the state were mostly related to his remaining receivables. During these years

when the accounts from previous years were being settled, he continued to maintain his ties with the Armenian community. He did not back down from showing his loyalty to the Sultan. He had presented the Sultan with a giant silver vase as a congratulatory gift for the twenty-fifth anniversary of his accession to the throne. At the bottom of the vase reads: "Given as a gift by the merchant Uncuzade Apik in the 25th accession year of Abdulhamid II. 1316/1898-99." However, he continued to go to the Galata Church, which was considered as a "center of malice" until six years ago and where he was arrested due to the documents, weapons and cartridges seized inside. On the other hand, the pressure from the committee continued on him. When he was forced to help the committee a lot and finally refused because he got tired of giving money, the committee decided to murder him. On August 26, 1905, he was assassinated in the middle of the street in Galata by Ohannes Afaryan, one of the committee's fedayees. After Apik Effendy's death, Mateos Effendy, acting as the family's representative, tried to collect receivables from the state and applied for permission to value and renovate many properties.